

Vallási diszkrimináció megnövekedése Európában és az arra adott állami válaszok II.

Párhuzam a muszlimokat Európában érő – növekvő mértékű – diszkrimináció és a Közel-keleten a keresztények helyzete között¹

MARINKÁS GYÖRGY, PhD*

Alapvetés

Jelen tanulmány arra vállalkozik, hogy megvizsgálja egyes kiválasztott közel-keleti országok szabályozását abból a szempontból, hogy a vallásszabadság hogyan érvényesül, és az egyes szabályozási sajátosságoknak köszönhetően, milyen eltérések vannak a vallási alapú diszkrimináció mértékében, akár objektíven, akár szubjektíven. A tanulmány, az általános szabályozási ismérveken túl, kiemelten vizsgálja, hogy az egyes országokban a vallási diszkrimináció milyen mértékét ölt az oktatásban, rámutatva a vallási jelképek viselésének aspektusaira. Ennek érdekében a szerző érdemesnek tartja egy elméleti áttekintéssel kezdeni, amelyben vázlatosan ismerteti a legfontosabb nemzetközi dokumentumokat és a szakirodalmat.

Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának² (EJENY) 18. cikke³ rögzíti az egyén jogát a vallásszabadsághoz, míg a 2. cikk⁴ a vallási diszkrimináció tilalmának nemzetközi jogi alapjait.⁵ Az EJENY rendelkezéseit további nemzetközi jogi dokumentumok⁶ és az Európai Unió Alapjogi Chartája⁷ is megtámogatják.⁸

A nemzetközi és uniós jogi dokumentumok részletes ismertetését a szerző mellőzi tekintettel arra, hogy azok a tanulmány első részében⁹ részletesen bemutatásra kerültek. E helyütt

---

¹ A vallási diszkrimináció megnövekedése Európában és az arra adott állami válaszok két elemből álló cikksorozat második része

* dr. Marinkás György, Phd (jogász) – kutató Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, 1123 Budapest, Alkotás út 55., e-mail: gyorgy.marinkas@mfi.gov.hu

² UN General Assembly, Universal Declaration of Human Rights, 10 December 1948, 217 A (III)

³ Uo. 18. cikk: „Minden személynek joga van a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságához, ez a jog magában foglalja a vallás és a meggyőződés megváltoztatásának szabadságát, valamint a vallásnak vagy a meggyőződésnek mind egyénileg, mind együttesen, mind a nyilvánosság előtt, mind a magánéletben oktatás, gyakorlás és szertartások végzése útján való kifejezésre juttatásának jogát.”

⁴ Uo. 2. cikk: „Mindenki, bármely megkülönböztetésre, nevezetesen fajra, színre, nemre, nyelvre, vallásra, politikai vagy bármely más véleményre, nemzeti vagy társadalmi eredetre, vagyonra, születésre, vagy bármely más körülményre való tekintet nélkül hivatkozhat a jelen Nyilatkozatban kinyilvánított összes jogokra és szabadságokra.”

⁵ Amint a *Khaitan – Calderwood* szerzőpáros írja, a *vallásszabadság* (a személyes hit, illetve annak megvallása) és a *vallási alapú diszkrimináció* (amikor az előbbi miatt éri hátrány a személyt) *tilalma két külön jog* annak ellenére, hogy a legtöbb dokumentum egy jogként kezeli. Tarun KHAITAN – Norton J. CALDERWOOD, *The Right to Freedom of Religion and the Right Against Religious Discrimination: Theoretical Distinctions. International Journal of Constitutional Law*, Vol. 17 (2019), Issue 4, pp. 1125–1145

⁶ A teljesség igénye nélkül: Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (PPJNE) (GA RES 2200A (XXI) of 16 December 1966); Emberi Jogok Európai Egyezménye (Róma, 1950. november 4.)

⁷ Az Európai Unió Alapjogi Chartája (HL C 326., 2012.10.26., pp. 391–407)

⁸ E körben a szerző azt is megvizsgálta, hogy a kutatás tárgyát képező országok mely a téma szempontjából releváns nemzetközi egyezményekben részes felek: a (i) PPJNE-t Egyiptom, Irak, Szíria és Törökország is ratifikálta. (ii) Egyiptom ezen felül ratifikálta az *Ember és Népek Jogainak Afrikai Chartáját* (Banjul, 1981. Június 1) is.

⁹ BENYUSZ Márta – PÉK Erzsébet – MARINKÁS György: *Vallási diszkrimináció megnövekedése Európában és az arra adott állami válaszok I. Vallásszabadság a nyugat-európai állam-egyház modellekben*. Online elérhető:

összegző jelleggel emlékeztet arra, hogy azok alapján a *vallásszabadsághoz való jog belső oldala megkérdőjelezhetetlen, a külső oldala azonban korlátozható*. Az előbbi az egyén azon jogát jelenti, hogy *eldöntse követ-e bármilyen vallást, vagy sem*, illetve, hogy vallásos meggyőződését bármikor, szabadon megváltoztathassa. *E jogában nem korlátozható*, az államnak tartózkodnia kell bármilyen ráhatástól. *Utóbbi az egyén azon jogát jelenti, hogy vallásos meggyőződését kifejezésre juttassa*, többek között az öltözéke vagy vallásos szimbólumok viselése, illetve vallási szertartásokon való részvétel révén. *E jog bizonyos feltételek mellett korlátozható*.¹⁰

Lorenzo Zucca az európai országok kapcsán írta, hogy, *akármennyire is szekuláris talajon állnak egyes európai országok, megkerülhetetlen tény, hogy az európai kultúrát jelentős mértékben meghatározta – és meghatározza – a kereszténység*. Ugyanez analógia útján a vizsgált közel-keleti országokra is igaz: Egyiptom és Irak alkotmánya egyenesen rögzíti az iszlám államvallási státuszát. A *szír alkotmány* bár hallgat a kérdésről, a *török alkotmány* pedig kifejezetten szekuláris talajon áll, *az iszlám hatása és dominanciája mind a négy vizsgált országban meghatározó a törvényi szabályozásban és az iskolai hittan oktatásban*. Mindez felveti annak kérdését, hogy a vizsgált országok tekintetében alkalmazható-e a tanulmány első részében bemutatásra került, *Schanda Balázs által jegyzett elmélet, amelynek értelmében az állam és a vallási közösségek viszonya négy különböző modell alapján írható le: (i) szeparációs, azaz radikális elválasztó modell; (ii) együttműködő elválasztás modell; (iii) államegyház modell és (iv) kapcsolódó modell*.¹¹ – Ennek megválaszolására a szerző a tanulmány végén tesz kísérletet.

Amint említésre került, az iszlám meghatározó szerepet játszik a vizsgált négy ország jogrendszerében. Mindez ered a hagyományokból is, de beleillik abba a trendbe is, hogy *a vallásosság a XXI. században újból terjed és meghatározóvá válik. A jelenség azonban még a múlt század vége felé kezdődött: deszekularizáció zajlik, ahogyan azt Peter Berger az 1999-ben megjelent könyvében megfogalmazta*.¹² A Berger által leírtakat látszik alátámasztani az a tény, hogy példának okáért *az iszlám vallásúak aránya dinamikusan növekszik és ez a növekedés az előrejelzések szerint a következő években is folytatódni fog*.¹³ E képet árnyalja ugyanakkor, hogy több a MENA térségbe (közel-keleti és észak-afrikai régió) tartozó országban is növekszik azok aránya, akik bár a születésük révén iszlám vallásúak, nem tartják magukat vallásosnak.¹⁴ Célszerűbb talán úgy fogalmazni, hogy azok, akik rátalálnak a

---

<http://mfi.gov.hu/hu/publikaciok/> [letöltve: 2020. 12. 03.]. A megjelenés helye: *Miskolci Jogi Szemle* (2020 decemberi kiadás). A megjelenés várható ideje: 2021 január

¹⁰ Lásd: Claudia MORINI, Secularism and Freedom of Religion. *Israel Law Review*, Vol. 43 (2010), Issue 3, pp. 611–630

¹¹ SCHANDA Balázs: „A gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadsága.” In: JAKAB András – FEKETE Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. <http://ijoten.hu/szocikk/a-gondolat-a-lelkiismeret-es-a-vallas-szabadsaga> (2018) [letöltve: 2020.09.28.]

¹² Peter BERGER, *The Desecularization of the World: The Resurgence of Religion in World Politics*. Eerdmans, Grand Rapids, 1999, p. 143; Lásd még: ROSTA Gergely: Szekularizáció? Deszekularizáció? Merre tart a vallási változás a világban? *Magyar Tudomány*, Vol. 180 (2019) 6, pp. 792–803

¹³ Michael LIPKA – Conrad HACKETT, Why Muslims are the world's fastest-growing religious group. Pew Research Center (6 April 2017) <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2017/04/06/why-muslims-are-the-worlds-fastest-growing-religious-group/> [letöltve: 2020. 12. 12.]; Lásd továbbá: Harriet SHERWOOD, Religion: why faith is becoming more and more popular. *The Guardian* (27 August 2018) <https://www.theguardian.com/news/2018/aug/27/religion-why-is-faith-growing-and-what-happens-next> [letöltve: 2020. 12. 12.]

¹⁴ BBC (23 June 2019): The Arab world in seven charts: Are Arabs turning their backs on religion? <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-48703377> [letöltve: 2020. 12. 12.]

vallásosságra,¹⁵ jellemzően a fundamentalista irányzatok valamelyikét választják.¹⁶ E vallási irányzatok terjedését jól illusztrálja a tény, hogy *az állam és az egyház, illetve a politika és a vallás viszonya több európai országban is újból társadalmi viták forrását képezi.*¹⁷ Példának okáért a politikai iszlám Franciaországnak, a szekularizmus mintaállamának is feladja a leckét. A jelen tanulmányban vizsgált országokban is megfigyelhető a fundamentalista vallási irányzatok erősödése,¹⁸ mi több – amint az említés szintjén bemutatásra kerül a tanulmányban Szíria kapcsán –, a 2011-es arab tavaszt megelőzően a szekuláris elveket követő, a mérsékelt iszlámot előtérbe helyező kormányzat és a radikális iszlám növekvő támogatói bázisa közötti ellentétek kicsúcsosodása volt megfigyelhető. Hasonlóképpen Egyiptomban, ahol a nikáb betiltását célzó – a vallási előljárók támogatását – is élvező kormányzati intézkedések heves társadalmi ellenállásba ütköztek. Míg a tanulmány első része azt vizsgálta, hogy e vallásosság miként illeszthető bele a nyugat-európai országok értékrendjébe – illetve, hogy másik oldalról megközelítve az iszlám Európában élő hívei számára mit jelent mindez –, a jelen tanulmány azzal foglalkozik, hogy a közel-keleti országokban élő keresztények miként élik meg az iszlám világ forrongását és a vallási intolerancia növekedését.

1. A vallásszabadságra vonatkozó szabályok a négy kutatott országban

1.1. Egyiptom

A 2014-ben elfogadott alkotmány¹⁹ 2. cikke²⁰ értelmében *az állam vallása az iszlám, a saría szabályai a törvényhozás forrásaként szolgálnak.* A 9. cikk²¹ értelmében *az állam egyenlő jogokat biztosít minden állampolgár számára megkülönböztetés nélkül.* A 9. cikkel némileg ellentmondásban az alkotmány 3. cikke²² értelmében a keresztényekre és zsidókra vonatkozó – a személyes státuszukat, a vallásuk gyakorlását, valamint a vallási vezetőik kiválasztását szabályozó – állami törvények a saját vallási elveiken nyugszanak. Ebből kifolyólag *eltérő családjogi és öröklési szabályok vonatkoznak a szunnita, a keresztény és a zsidó vallású személyekre.* Az eltérő szabályok a belügyminisztérium által kibocsátott személyi igazolványokon feltüntetett vallási affiliáció alapján érvényesülnek a jogalkalmazó előtt.²³ A 64. cikk első fordulata értelmében a vallásszabadsága „abszolút.”²⁴ A 64. cikk második

¹⁵ Steven REISS, Why People Turn to Religion: A Motivational Analysis. *Journal for the Scientific Study of Religion*, Vol. 39 (2010) No. 1, pp. 47–52

¹⁶ Ugyanakkor e képet is tovább árnyalható annak a ténynek az ismeretében, hogy a MENA régió országainak polgárainak túlnyomó többsége egyértelműen elutasította az ISIS/DAESH elveit és a velük együttműködő politikai erőket. Arab Barometer (April 6, 2020) Is the MENA Region Becoming Less Religious? An Interview with Michael Robbins <https://www.arabbarometer.org/2020/04/is-the-mena-region-becoming-less-religious-an-interview-with-michael-robbins/> [letöltve: 2020. 12. 12.]

¹⁷ Jóllehet a keresztény vallásosság is erősödni látszik, a vallásosság újbóli erősödése az iszlám hívei között szembetűnőbb. *E jelenség Európában a bevándorló háttérű nyugat-európai fiatalok körében figyelhető meg, akik sok esetben vallásosabbak, mint a felmenőik.* Lásd: EPRS (European Parliamentary Research Service): Religion and the EU's external policies – Increasing engagement. In-depth Analysis, February, 2020

¹⁹ Egyiptom Alkotmánya (2014) https://www.constituteproject.org/constitution/Egypt_2014.pdf [letöltve: 2020. 11. 29.]

²⁰ Egyiptom Alkotmánya, 2. cikk: „Islam is the religion of the state and Arabic is its official language. The principles of Islamic Sharia are the principle source of legislation.”

²¹ Egyiptom Alkotmánya 9. cikk: „The state ensures equal opportunity for all citizens without discrimination.”

²² Egyiptom Alkotmánya, 3. cikk: „The principles of the laws of Egyptian Christians and Jews are the main source of laws regulating their personal status, religious affairs, and selection of spiritual leaders.”

²³ Részletesen lásd: Prohibited Identities – Egypt. *Human Rights Watch*, Vol. 19 (2007) No. 7. <https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/egypt1107webwcover.pdf> [letöltve: 2020. 12. 04.]

²⁴ Egyiptom Alkotmánya, 64. cikk: „Freedom of belief is absolute.”

fordulata²⁵ értelmében a vallási rituálék végzését és a vallási helyszínek létesítésének szabályait törvény határozza meg. Az alkotmány 3. cikke és a 64. cikk második fordulata a gyakorlatban oly módon érvényesül, hogy *a vallási felekezeteknek kérelmet kell benyújtaniuk a belügyekért felelős minisztérium vallási ügyekért felelős osztályához a hivatalos elismerés érdekében*. Utóbbi konzultál az ország legjelentősebb vallási felekezeteinek vezetőivel – ideértve az Al-Azhar és a Kopt Ortodox Egyház vezetését –, majd javaslatot tesz az államelnök részére, aki meghozza a végző döntést.²⁶

*A büntető törvénykönyv büntetni rendeli a vallási alapú diszkriminációt. A büntetési tétel szabadságvesztés mellett 30 000 és 50 000 egyiptomi font (2 000 – 3 000 USD) közötti büntetés, amennyiben magánszemély követi el. Közalkalmazottak esetén 50 000 és 100 000 egyiptomi font (3 000 – 6000 USD) közötti bírság szabható ki. A büntetőtörvénykönyv 98f cikke²⁷ rendeli büntetni az istenkáromlást. A rendelkezés a törvényhozó szándékának megfelelően bármely, Egyiptomban törvényesen elismert felekezet vallási szokásait védeni hivatott. Kritikus hangok szerint azonban a cikk nyelvezete túlságosan általános és a megállapított küszöbérték túl alacsony, a gyakorlatban pedig gyakorta a szólásszabadság korlátozására használják fel.*²⁸

Jóllehet papíron *a vallási felekezetek szabadságot és állami védelmet élveznek, e képet árnyalja, hogy egyrészt a vallásgyakorlás szabadsága az iszlám mellett csak a többi ábrahामी vallás követői számára szabad teljes mértékben, illetve e vallások követői bizonyos előjogokat élveznek: példának okáért az állam csak a szunnita, keresztény és zsidó vallási szertartás szerint kötött esküvőt ismeri el hivatalosan. A Jehova Tanúinak működését egy elnöki rendelet tiltja, amely szankciókat nem rendel alkalmazni a vallást gyakorlókkal szemben, ugyanakkor megfosztja őket azon előjogoktól, amelyet más vallási csoportok követői élveznek. Másrészt, bár az alkotmány és a büntető törvénykönyv – az iraki szabályozással ellentétben – nem tiltja a muszlim hit elhagyását,²⁹ a közigazgatási gyakorlatban azonban a születésük révén³⁰ iszlám vallásúként anyakönyvezett személyek számára nem megengedett a más vallásra való áttérés. A kereszténységről iszlámra áttért személyek esetében a hatóságok nem gördítenek akadályt a kereszténység újbóli felvétele elé.³¹ Harmadrészt a házassági szabályok egyértelműen az iszlám vallást preferálják. Az iraki szabályozáshoz hasonlóan muszlim vallású nő nem házasodhat más vallású férfival, amennyiben utóbbi nem hajlandó áttérni. Muszlim vallású férfi feleségül vehet keresztény vagy zsidó vallású nőt anélkül, hogy annak át kellene térnie. Válás esetén azonban a nő – amennyiben nem tért át – hátrányt szenved a gyermek elhelyezés terén: a bíróság automatikusan a muzulmán vallású szülőnél helyezi el a gyermeket. Végül, de nem utolsó sorban a keresztények számára az állami szerveknél való elhelyezkedés egyes szerveknél kizárt – a hadsereg és a hírszerzés fel sem veszi a keresztény vallású jelentkezőket – míg más szerveknél egy bizonyos szint felett nem*

²⁵ Egyiptom Alkotmánya, 64. cikk „The freedom of practicing religious rituals and establishing places of worship for the followers of revealed religions is a right organized by law.”

²⁶ USDS, Report on International Religious Freedom: Egypt (2019) <https://www.state.gov/reports/2019-report-on-international-religious-freedom/egypt/> [letöltve: 2020. 12. 12.]

²⁷ Beiktatta a 2006. évi 147-es törvény

²⁸ Lásd: <https://end-blaspemy-laws.org/countries/middle-east-and-north-africa/egypt/> [letöltve: 2020. 12. 04.]

²⁹ USDS, Egypt (2019)

³⁰ Az iszlám esetében nem létezik a kereszténységre jellemző olyan tudatos beavatás, mint a keresztelő, a statisztikákban mindenki automatikusan Mohamed próféta követőjeként jelenik meg, ha muszlim felmenőktől származik. Lásd: HORVÁTH Árpád, Szekularizálódó muszlimok. Válságban az iszlám? (2017. október) <https://jezsuitakiado.hu/cikkek/szekularizalodo-muszlimok/> [letöltve: 2020. 11. 29.]

³¹ Mi több az ilyen személyek gyermekei számára a 18. életévük betöltésekor felajánlják a lehetőséget, hogy a személyi igazolványukon a kereszténységet tüntessék fel vallási affiliációként. Lásd: USDS, Egypt (2019)

számíthatnak előléptetésre, ún. „üvegplafonba” ütköznek. Ennek kapcsán beszédes adat, hogy a 25 állami egyetem vezetője között egyetlen keresztény sem található.³²

Az alkotmány 47. cikke³³ értelmében *az állam elkötelezett a számtalan forrásból eredő egyiptomi kulturális identitás védelme iránt.* Az alkotmány 48. cikke³⁴ értelmében az állam a kulturális életet anyagilag is támogatja, diszkrimináció nélkül.

Az alkotmány 7. cikke³⁵ értelmében *az Al-Azhar – mecset és egyetem³⁶ – önálló iszlám tudományos intézmény, amelynek fő tevékenysége iszlám teológia kutatások végzése, valamint az iszlám tanításainak terjesztése a világban.* Mindemellett az *Al-Azhar Iszlám Kutató Központja* jogosult az iszlám tanaival ellentétes könyvek és művészeti alkotások elkobzásának elrendelésére, illetve a 2018-ban bejelentésre került egy az ateizmus visszaszorítását célzó munkacsoport létrehozása. Az Al-Azhar függetlenséget élvez a belső ügyeit illetően. Vezetőjét, a főimámot az államfő nevezi ki élethosszig tartó mandátumra. *Az alkotmány értelmében az állam köteles biztosítani az Al-Azhar működéséhez szükséges anyagi forrásokat.* A költségvetése az USDS 2019-es jelentése szerint 16 milliárd egyiptomi font, amely hozzávetőlegesen 1 milliárd amerikai dollárnak felel meg.

Az állam és az egyház viszonyát illetően elmondható, hogy az a török mintához áll közel: az imámokat az állam nevezi ki és fizeti, illetve a mecsetek építése és működtetése a vallási ügyekért (Awqaf) felelős minisztérium engedélyhez kötött. Az engedély hiányában végzett prédikáció 50 000 egyiptomi font (3 000 USD) pénzbüntetéssel vagy egy évig terjedő szabadságvesztés büntetéssel sújtandó. Visszaeső elkövetők esetében a büntetés tétele duplázódik. A vallási ügyekért felelős minisztérium iránymutatásokat bocsát ki az imámok számára, amelyet azok kötelesek figyelembe venni a prédikációik megírása során. E kötelességük elmulasztása esetén fegyelmi szankcióval sújthatók.³⁷

1.2. Irak

Irak 2005-ös alkotmánya³⁸ egyértelműen rögzíti az ország iszlám értékek iránti elkötelezettségét: az alkotmány 2. cikk (1) bekezdése értelmében az állam hivatalos vallása az iszlám,³⁹ amely egyben a törvényhozás egyik alapvető forrása is. Ebből következően egyetlen törvény sem lehet ellentétes az iszlám előírásaival. Ugyanezen bekezdés rögzíti azt is, hogy a törvények nem lehetnek ellentétesek a demokrácia elveivel és az alapvető jogokkal. Az 1959.

³² USDS, Egypt (2019)

³³ Egyiptom Alkotmánya, 47. cikk: „The state is committed to protecting Egyptian cultural identity with its diverse civilizational origins.”

³⁴ Egyiptom Alkotmánya 48. cikk: „Culture is a right of every citizen that is guaranteed by the state. The state is committed to support it and provide all types of cultural materials to the different groups of people without discrimination based on financial capacity, geographical location, or anything else. The state gives special attention to remote areas and the groups most in need. The state encourages translation from and to Arabic.”

³⁵ Egyiptom Alkotmánya 7. cikk: „Al-Azhar is an independent scientific Islamic institution, with exclusive competence over its own affairs. It is the main authority for religious sciences, and Islamic affairs. It is responsible for preaching Islam and disseminating the religious sciences and the Arabic language in Egypt and the world. The state shall provide enough financial allocations to achieve its purposes. Al-Azhar’s Grand Sheikh is independent and cannot be dismissed. The method of appointing the Grand Sheikh from among the members of the Council of Senior Scholars is to be determined by law.”

³⁶ Egyetemként 1961 óta működik.

³⁷ USDS, Egypt (2019)

³⁸ Irak alkotmánya (2005): https://www.constituteproject.org/constitution/Iraq_2005.pdf?lang=en [letöltve: 2020. 12. 08.]

³⁹ Anélkül, hogy említést tenni a szunnita vagy a síita irányzatról.

évi személyi státuszról szóló törvény⁴⁰ 1. cikk (2) bekezdését is figyelembe véve – amely egyértelműen rögzíti, hogy amennyiben egy kérdés nem dönthető el a pozitív jog alapján, úgy a saria rendelkezései az irányadók –, azonban saria és a demokrácia elveinek ütközése esetén is az előbbi élvez elsőbbséget.

Az alkotmány 2. cikk (2) bekezdése elismeri az iraki nép többségének iszlám identitását, ezzel együtt garantálja a vallás szabad gyakorlásához való jogot a keresztények, a jeziditák és a mandeizmus⁴¹ követőit számára. A személyi státuszról szóló törvény 16 felekezetet ismer el, a teljesség igénye nélkül ide tartozik az iszlám, a káld katolikus, a jezidita, a mandeus és a zsidó felekezet.⁴² Tiltott felekezet a Bahái'í hit⁴³ és az iszlám vahhábita⁴⁴ irányzata. Utóbbi az iszlám fundamentalizmusban és a hozzákapcsolódó terrorista aktivitásban játszott szerepe miatt került tiltó listára. Ugyanakkor e törvényi rendelkezések *lex imperfecta* jellegűek: előbbi gyakorlása esetében akár tíz év börtön is kiszabható, a különböző jelentések azonban nem tesznek említést a Bahái'í hit követőivel szembeni rendszerszintű fellépésről,⁴⁵ utóbbi esetében pedig egy rendelet bár tiltja a gyakorlását, szankcióról nem rendelkezik.

Amint arra az Egyesült Királyság Belügyminisztériuma által készített jelentés⁴⁶ rámutat, *ellentét áll fenn az alkotmány 2. és a 14. cikkeinek rendelkezései között. Az alkotmány szövegezése, a törvények és az iraki közigazgatási gyakorlat alapján ugyanis egyértelmű, hogy a vallásszabadságot csak az alkotmányban expressis verbis említett felekezetek követőinek kívántak biztosítani a többi, az országban előforduló – a személyi státuszról szóló törvény által nevesített – vagy az alkotmányban kifejezetten nem tiltott felekezet megtűrtnek számít. Példának okáért a személyi igazolványon található vallási hovatartozás rubrikába csak a négy említett vallást lehet megadni.*⁴⁷ Ráadásul *a muszlim vallásúakat a törvények egyértelműen előnyben részesítik. A személyi státuszról szóló törvény megtiltja a muszlim vallásúak számára, hogy más hitre térjenek át.*⁴⁸ A törvény 17. cikke megtiltja, hogy muszlim nő nem muszlim férfihoz menjen feleségül, fordítva azonban nem gördít akadályt a frigy elé, mivel ebben az esetben a nőnek fel kell vennie a férje vallását. A gyermekek esetében pedig, ha az egyik szülő iszlám vallású, a gyermeket is iszlám vallásúként kell regisztrálni. A törvény e téren nem ismer kivételt, a rendelkezés akkor is alkalmazandó, ha a gyermek nemi

⁴⁰ A Személyi Státuszról szóló törvény (1959/188) – Iraki Hivatalos Közlöny 280. szám (30/12/1959)

⁴¹ Egy VII. századra datálható gnosztikus dualista vallás. Jóllehet a Korán a keresztényekhez és a zsidókhoz hasonlóan kezeli őket, az Iszlám Állam haragjától ez nem védte meg őket. Részletesen lásd: Katarína ŠOMODIOVÁ, A mandeusok a Közel-Keleten és Európában. *Regio*, 26. évf. (2018) 1. Szám, pp. 95–119

⁴² USDS, International Religious Freedom Report – Iraq (2018) <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2019/05/IRAQ-2018-INTERNATIONAL-RELIGIOUS-FREEDOM-REPORT.pdf> [letöltve: 2020. 12. 12.]

⁴³ Egyistenhívó vallás, amely azt hirdeti, hogy a nagy vallások prófétáit egyazon Isten küldte, következésképpen lényegileg azonosak. Lásd: <http://www.bahai.hu/> [letöltve: 2020. 12. 12.]

⁴⁴ Hirdetőinek fő célja az iszlám tanainak megtisztítása minden az idők során ráakódott, az eredeti tanításoktól idegen elemtől. Az irányzat Szaúd-Arábia államvallása, egyben az al-Kaida követői által vallott tan. Utóbbi miatt diszkreditálódott és került betiltásra Irakban.

⁴⁵ USDS, Iraq (2018)

⁴⁶ United Kingdom, Home Office, Country Policy and Information Note. Iraq: Religious Minorities (a továbbiakban: UKHO – Iraq). Version 2 (October 2019)

⁴⁷ Uo., para. 2.4.3

⁴⁸ Habár sem a személyi státuszról szóló törvény, sem a büntetőtörvénykönyv nem rendelkezik szankcióról és a jelentések alapján a hatósági zaklatás sem jellemző emiatt, az áttért személyek komoly kockázatnak teszik ki magukat: a legtöbb esetben a saját családjuk fordul ellenük, nem ritkán végzetes kimenetellel. – UKHO, Iraq, para. 2.4.15, 6.1.1

erőszak során fogant. Az 1959-ben elfogadott személyi státuszról szóló törvény e rendelkezésének hatályban tartását sok kritika érte.⁴⁹

A büntetőtörvénykönyv 372. cikke értelmében, aki szándékosan megzavarja egy másik felekezet vallási szertartását vagy egy másik felekezetről becsmérően nyilatkozik, valótlanúságot állít vagy terjeszt három évig terjedő szabadságvesztéssel vagy pénzbüntetéssel sújtható.⁵⁰

A törvény által elismert egyházak – ez gyakorlatban a muszlim, a keresztény, a jezidita és a mandeus – bizonyos előjogokat élveznek, ideértve azt, hogy az ellenjegyzésre jogosult jogi képviselőjükön keresztül jogokat szerezhetnek és kötelezettségeket vállalhatnak, a tulajdonukról szabadon rendelkezhetnek. A bevett egyházak mindegyike saját családjogi bírósággal rendelkezik, amely dönt a házasságot és az öröklést illető kérdésekben. Új vallási felekezet regisztrálására a hatályos törvények értelmében nincs lehetőség.⁵¹ A bevett egyházak állami felügyeltét három igazgatóság (Diwan) látja el, amelyek vezetőjét a kormányfő jelöli ki és a miniszterelnökség alá tartoznak szervezetileg. A három igazgatóság közül egy felel a szunnita, egy a síita, egy a nem-muszlim felekezetekért.

A Kurdisztáni Autonóm Régiójában, avagy Iraki Kurdisztánban⁵² külön szabályok vonatkoznak a vallási közösségekre: az egyházakat a kurd kormány egyházi- és vallási ügyekért felelős minisztériumánál kell regisztrálni, amelynek során igazolnia kell, hogy legalább 150 követője van, igazolást kell benyújtani a pénzügyi forrásairól, valamint bizonyítania, hogy a céljai nem ellentétesek az iszlámmal. A régióban jelenleg nyolc elismert felekezet létezik: az iszlám, a kereszténység, a jeziditák, a zsidók, mandeusok, yarsanik valamint a zoroasztrizmus és a bahá'i vallás követői.⁵³ – Utóbbi Irak többi részével ellentétben nem tiltott. – A nyolc elismert felekezet anyagi támogatásban részesül a régió kormányától.

1.3. Szíria

Szíria kapcsán előljáróban érdemes megjegyezni, hogy az ország alkotmányának és jogszabályainak területei hatálya *de facto* nem terjed ki az ország egész területére: az egyes körzeteket uraló fegyveres csoportok saját törvényeket, közigazgatást és bírósági rendszert tartanak fenn.

---

⁴⁹ A rendelkezés különösképpen az után került reflektorfénybe, hogy az ISIS / Daesh tombolása során a terrorszervezet tagjai nagyszámban követték el nemi erőszakot az uralmuk alá hajtott területeken. USDS, Iraq (2018)

⁵⁰ Lásd: Joelle FISS – Jocelyn Getgen KESTENBAUM: Respecting Rights? Measuring the World's Blasphemy Laws. *U.S. Commission on International Religious Freedom*, 2016, p. 57

⁵¹ UKHO, Iraq, para. 4.1.3

⁵² A régió *de jure* Irak része, *de facto* azonban az 1991-es Öbölháború óta nem áll az iraki kormány ellenőrzése alatt. A 2005-ös iraki alkotmány föderalista alapokra helyezve az országot elismeri a régió autonómiáját. A teljes függetlenségről 2017-ben tartottak népszavazást, amelyen a lakosság több 72%-a adta le a voksát, a függetlenséget támogató szavazatok az összes szavazat több, mint 90%-át tették ki. Az Egyesült Államok és Németország – utóbbi a kurd ügy egyik főtámogatója volt – idejekorán jelezte, hogy a függetlenség kikiáltása esetén nem fogja elismerni önálló állami entitásként a régiót. Az államok túlnyomó többsége vagy nem szólalt meg vagy hasonló nyilatkozatot tett. <https://www.cfr.org/timeline/kurds-quest-independence>; https://hirtv.hu/hirtvku/fold_adattar/szeptemberben-szavaznanak-a-kurd-fuggetlensegrol-1397467 [letöltve: 2020. 12. 12.]

⁵³ USDS, Iraq (2018)

Az ország 2012-es alkotmányának⁵⁴ 3. cikke⁵⁵ értelmében *az ország elnökének hivatalos vallása az iszlám*, amely egyben a törvényhozás forrása is. A megfogalmazás a többi térségbeli országhoz képest egyedinek mondható abban a tekintetben, *hogy az iszlámot nem nevezi meg államvallásként*. Az alkotmány 33. cikk (3) és (4) bekezdése⁵⁶ értelmében *az ország minden állampolgára megkülönböztetés nélkül egyenlő jogokkal, kötelezettségekkel és lehetőségekkel rendelkezik*, a nemétől, származásától, anyanyelvétől, vallásától vagy hitbéli meggyőződésétől függetlenül. A 42. cikk⁵⁷ értelmében a vallásszabadságát a törvény védi. A büntetőtörvénykönyv⁵⁸ büntetni rendeli a vallások közötti feszültség szítását. *A gyakorlatban azonban a keresztények – és más a muszlimtól eltérő vallású csoportok – gyakran szenvednek üldöztetést a különböző ellenzéki csoportoktól, amelyek jellemzően az iszlám valamely radikálisabb ágát követik*. Utóbbiakat a kormány üldözi, jóllehet a kormány nem annyira vallási, mintsem „egyszerű” hatalmi kérdésből. Ennek eredményeképpen a keresztény vallási vezetők a kormány természetes szövetségesei, védelmet onnan remélhetnek.⁵⁹

A szír alkotmány 42. cikkét a 3. cikkel együttesen olvasva a vallásszabadságba – az egyenlőséget garantáló 33. cikkel némileg ellentétesen – beletartozik az eltérő vallást gyakorló személyek eltérő személyi státusza is. Mindez összhangban van a többi, térségbeli állam rendelkezéseivel, jelesül, *hogy a vallási hovatartozás szerint más-más családjogi és öröklési szabályok vonatkoznak az egyénre a személyes státuszról szóló törvény⁶⁰ értelmében*. Az Egyiptomban és Irakban alkalmazott megoldással szemben a személyi igazolvány vagy az útlevél a zsidók kivételével nem rögzíti a vallási hovatartozást. Az ő esetükben mindkét dokumentumon feltüntetésre kerül.⁶¹ A személyes státuszról szóló törvény tiltja a muszlim vallásúak számára a kikeresztelkedését vagy más vallás felvételét. A jelentések szerint a kikeresztelkedettek – vagy más vallást felvevők – jellemzően elhagyják az addigi lakókerületüket vagy az országot a család és a társadalom rosszállásától tartva. Muzulmán vallású férfi nem házasodhat nem egyistenhitet követő nővel, míg muzulmán nő nem házasodhat keresztény vallású férfival, amennyiben az nem veszi fel az iszlám hitet. Muszlim férfi feleségül vehet keresztény nőt anélkül, hogy az áttérne, ám ebben az esetben nem jogosult arra, hogy örököljön, vagy halála utána a férjével együtt temessék el. *Vegyes házasságra a saría szabályai érvényesek, ahogyan az ilyen házasság felbontására is*. Mindez azt jelenti, hogy válás esetén a volt feleség lány gyermek esetében 13, míg fiúgyermek esetében 15 éves koráig gyakorolhatja a szülői felügyeleti jogot – amennyiben egyáltalán gyakorolhatja – ezt követően az a törvény erejénél fogva az apára száll. A személyes státuszról szóló törvény a lányok esetében 13, míg a fiúk esetében a 15. életév betöltését követően teszi lehetővé a házasságkötést, amennyiben a törvényes gyámjaik beleegyeznek a

---

⁵⁴ A Szíriai Arab Köztársaság alkotmánya (Constitution of the Syrian Arab Republic – 2012) <https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/91436/106031/F-931434246/constitution2.pdf> [letöltve: 2020. 12. 02.]

⁵⁵ Szíria alkotmánya 3. cikk: „The religion of the President of the Republic is Islam; Islamic jurisprudence shall be a major source of legislation; The State shall respect all religions, and ensure the freedom to perform all the rituals that do not prejudice public order; The personal status of religious communities shall be protected and respected.”

⁵⁶ Szíria alkotmánya 33. cikk (3) (4): 3. „Citizens shall be equal in rights and duties without discrimination among them on grounds of sex, origin, language, religion or creed; 4. The state shall guarantee the principle of equal opportunities among citizens.”

⁵⁷ Szíria alkotmánya 42. cikk: „1. Freedom of belief shall be protected in accordance with the law”

⁵⁸ 1949. évi 148. törvény a Szíriai Arab Köztársaság Büntetőtörvénykönyvéről. <https://wipolex.wipo.int/en/text/478172> [letöltve: 2020. 12. 02.]

⁵⁹ USDS, Report on International Religious Freedom: Syria (2019) <https://www.state.gov/reports/2019-report-on-international-religious-freedom/syria/> [letöltve: 2020.12.12.]

⁶⁰ A személyes státuszról szóló 1953. évi 59. törvény (7 September 1953)

⁶¹ USDS, Syria (2019)

házasságba. A lány terhessége esetén a házasságkötés ennél fiatalabb korban is lehetséges. A kritikák szerint a törvény bár számos reformon ment keresztül az elmúlt majdnem hetven évben, a legfőbb problémákat nem orvosolta, jelesül (i) továbbra is rögzíti a nők alárendelt helyzetét, valamint (ii) az egyes vallási felekezetek követői számára garantált eltérő jogok és kötelezettségek révén nem szolgálja az alkotmány által garantált egyenlőség megvalósítását.⁶² – Utóbbi egyebekben a térség vizsgálat alá vetett államaira mind jellemző.

A szír törvények egyes vallásokat kifejezetten tiltanak és a többi térségbeli országtól eltérően nem csak *lex imperfecta* szinten, azaz a tilalomhoz szankció is társul: a szalafizmus – a szunnita iszlám ultrakonzervatív ága – a dzsihádhhoz való kötődése miatt tiltott és büntetendő.⁶³ A Jehova Tanúi, mint – a szíriai kormány álláspontja szerint – „politikailag motivált, cionista” szervezet szintén tiltott.⁶⁴ A *Muszlim Testvériség* – az 1976-82 között tartó felkelésben játszott szerepe miatt – került „tiltó listára”. A jelen sorok írásakor is hatályos 1980. évi 49. törvény⁶⁵ értelmében „a szervezettel kapcsolatba hozható személy” halállal büntetendő.⁶⁶ A törvény szövegezése tág értelmezési lehetőséget hagyott a végrehajtó szerveknek, egyben lehetőséget teremtett az ellenzékiekkel szembeni korlátlan fellépésre: egy 2011-es tanulmány szerint a törvény elfogadását követő harminc évben becslések alapján 17 ezer olyan személy tűnt el nyomtalanul, akit a hatóságok a törvény alapján tartóztattak le.⁶⁷ A gyakorlatban azonban a Muszlim Testvériség tagjai 2011 májusában – több más csoport tagjaival egyetemben – amnesztiát kaptak⁶⁸ Bashar al-Assad elnöktől, aki az abban évben már március óta fokozódó feszültség eszkalálódásának mérséklődését remélte a döntéstől. Sikertelenül.⁶⁹

A vallási közösségek a tevékenységük kifejtése érdekében kötelesek regisztrálni magukat: a regisztrált egyházak a vallási célokat szolgáló ingatlanjai mentesek az adó és a közműdíjak fizetése alól. A regisztrációt a vallási ügyekért (Awqaf) felelős minisztérium végzi, amely a 2018. évi 31. tv⁷⁰ elfogadása révén korábban példátlan hatásköröket kapott: a minisztérium felügyeli a vallási vitákat, valamint joga van minden vallási iránymutatást (fatwa)

⁶² Daad MOUSA, *Syrian Personal Status Law*. Published in December 2018 by Friedrich-Ebert-Stiftung <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/beirut/14969.pdf> [letöltve: 2020. 12. 02.]

⁶³ Taylor LUCK, Worried about terror attacks at home, Jordan steps up arrests of suspected Syria jihadists. *Washington Post*, 25 April 2014 https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/worried-about-terror-attacks-at-home-jordan-steps-up-arrests-of-suspected-syria-jihadists/2014/04/25/6c18fa00-c96d-11e3-95f7-7ecdde72d2ea_print.html [letöltve: 2020. 12. 02.]; Lásd még: Claude MONIQUET, *The Involvement of Salafism/Wahhabism in the Support and Supply of Arms to Rebel Groups Around the World*. Directorate-General for External Policies of the Union. Directorate B, Policy Department (EXPO/B/AFET /FWC/2009-01/Lot4/23 June/ 2013)

⁶⁴ USDS, Syria (2019)

⁶⁵ Syria Criminal Defender Manual. International Bridges to Justice (2019), p. 96 https://www.ibj.org/wp_main/wp-content/uploads/2020/04/English-Revised-Edition.pdf [letöltve: 2020.12.12.]

⁶⁶ Saleh MALASS et. al, Decrees for detainees ... without including them Syrian detainees off legislators' table. *Enab Baladi*, 03 April 2020 <https://english.enabbaladi.net/archives/2020/04/decrees-for-detainees-without-including-them-syrian-detainees-off-legislators-table/> [letöltve: 2020. 12. 02.]

⁶⁷ Julia ALFANDARI et al., *Defamation of Religions: International Developments and Challenges on the Ground* School of Oriental and African Studies and Cairo Institute for Human Rights Studies (2011) <https://www.jobakeronline.com/wp-content/uploads/2011/03/Defamation-of-Religions-2011-Alfandari-Baker-Atteya.pdf> [letöltve: 2020. 12. 12.]

⁶⁸ BBC (31 May 2011): Syria: Bashar al-Assad 'grants general amnesty' <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-13607770> [letöltve: 2020. 12. 12.]

⁶⁹ Részletesen lásd: Hanlie BOOYSEN, *Surviving the Syrian Uprising: The Syrian Muslim Brotherhood*. In: Dara Conduit – Shahram Akbarzadeh (eds.), *New Opposition in the Middle East*, pp. 151–175

⁷⁰ A törvényről részletesen lásd: Azzam AL-KASSIR, *Formalizing Regime Control over Syrian Religious Affairs*. Carnegie Endowment for International Peace. 14 November 2018. <https://carnegieendowment.org/sada/77712> [letöltve: 2020. 12. 03.]

felülvizsgálni annak érdekében, hogy az állam megakadályozhassa a Muszlim Testvériség vagy a szalafizmus tanainak terjedését. A regisztrált egyházak rendszeres vallási szertartásain kívül minden vallási rendezvény megtartása az Awqaf előzetes engedélyéhez kötött.⁷¹

A büntetőtörvénykönyv 462-464 cikkei rendelik büntetni valamely vallási csoport szertartásainak megzavarását – ideértve a rendszeres rituálékat és a temetéseket –, szent helyeinek megszenteltetését, illetve a vallás követői által tisztelt értékek nevétség tárgyává tételét.⁷² Rendszeres kritika a rendelkezés túlságosan szigorú értelmezésen vett alkalmazása és az újságírók munkájának akadályozására történő felhasználása miatt éri mind a kormánypárti, mind a felkelő csoportokat. Szemléletes példa, hogy az egyik felkelő csoport bírósága távollétében két hónap szabadságvesztésre ítélt egy újságírót, aki a cikkében egy a bombázásokban a fél lábát elvesztő, szenvedő gyermek videója alatt azt írta, hogy „egy olyan országban élünk, amellyel szemben Isten nem mutat könyörületet.”⁷³

1.4. Törökország

A jelenleg hatályos 1982. évi Alkotmány – amelyet legutoljára 2017-ben módosítottak – a szekularizmus körülbástyázása érdekében a tanulmány első részében vizsgált nyugat-európai országok alkotmányához képest meglepő részletességgel tárgyalja az államnak az egyházi befolyástól való mentességét.⁷⁴

A 10. cikk értelmében a törvény előtt minden személy megkülönböztetés nélkül egyenlő többek között a vallására és a filozófiai meggyőződésére való tekintet nélkül. A 14. cikk értelmében egyetlen, az alkotmány által garantált jog sem használható az állam egységének bomlasztására, vagy egy bizonyos személy vagy személyek egy csoportjának a hegemoniájának biztosítására, illetve olyan diszkriminatív rendszer létrehozására, amely egyebek között a vallási meggyőződés alapján tesz különbséget az állampolgárok között. A vallásszabadságra vonatkozó konkrét szabályokat a 24. cikk rögzíti, amelybe a lelkiismereti, vallási és hitbéli meggyőződés szabad megválasztása mellett annak szabad, zavarásmentes gyakorlása, valamint a vallási szertartásokon való részvételre kényszerítés tilalma is beletartozik. Említést érdemel, hogy a vizsgált országok közül az iszlámról más hitre való áttérést Törökországban kezelik a legliberálisabb módon.⁷⁵

A török állam hivatalosan a szekularizmus talaján áll, azonban a török szekularizmus (*laiklik*) különbözik a francia szekularizmustól (*laïcité*): míg utóbbi esetében az állam és az egyház egymástól teljesen függetlenül működik, azaz egyik sem szól bele a másik működésébe, addig a török szekularizmus esetén az állam független az egyháztól, ám az egyház nem független az államtól.⁷⁶ E megállapítás szemléletes példája, hogy az Elnöki Hivatal alá tartozó *Diyanet*

⁷¹ USDS, Syria (2019)

⁷² FISS – KESTENBAUM, i.m.

⁷³ Committee to Protect Journalists (16 August 2017): Court sentences two Syrian journalists for blasphemy, shutters magazine. <https://cpj.org/2017/08/court-sentences-two-syrian-journalists-for-blasphemy/> [letöltve: 2020. 12. 04.]

⁷⁴ A jelenleg hatályos alkotmányos és törvényi szabályokat, valamint e szabályok történeti fejlődését illetően lásd: Natan LERNER, How Wide the Margin of Appreciation? *Willamette Journal of International Law and Dispute Resolution*, Vol. 13 (2015) No. 1, pp. 65–85

⁷⁵ Yusuf SARFATI, *Religious Authority in Turkey*. Illinois State University. March 2019 <https://www.bakerinstitute.org/media/files/files/c873dd82/cme-pub-luce-sarfati-031119.pdf> [letöltve: 2020. 12. 08.]

⁷⁶ Egy másik megfogalmazásban török szekularisták meghatározó törekvése sohasem a vallás szabadságának biztosítása, hanem a vallástól való szabadság biztosítása volt. Lásd: EPRS 2020, p. 30

felelős a mecsetek igazgatásáért: a hatásköre a felolvasandó imák és prédikációk szövegének ellenőrzésére is kiterjed. A Diyanet vezetőjét az elnök jelöli ki, a döntéshozatalban résztvevő tanács 16 tagját pedig az egyházi személyek és az egyetemek teológiai karainak tagjai jelölik. Jóllehet a törvény nem írja elő, hogy a tagoknak szunnita vallásúnak kell lenniük, a gyakorlatban mind azok.⁷⁷ Továbbá a Diyanet finanszírozást csak a szunnita irányzatnak nyújt, más vallásoknak nem. Ennek fényében megállapítható, hogy *a szunnita irányzat kvázi államvallásnak tekinthető Törökországban. Mellette a keresztény és a zsidó vallás tekinthető elismert és privilégiumokkal felruházott egyháznak. Minden más vallási felekezet – ideértve az iszlám szunnita irányzatától eltérőeket – megtűrtnek számít.*⁷⁸

A török szabályozás nem követeli meg a vallási felekezetektől az állami regisztrációt, azonban a gyakorlatban ajánlott megtenniük, ellenkező esetben a helyi hatóságok a már meglévő vallásgyakorlást szolgáló helyeiket bezárhatják, újak létesítésére pedig nem adnak engedélyt. Az egyházak és vallási közösségek Törökországban alapítványként és egyesületként működhetnek. Egy 1935-ös törvény értelmében újonnan már nem lehet kifejezetten vallási célokat vagy egy etnikai kisebbség érdekeinek előmozdítását szolgáló alapítványokat létrehozni, azonban a szóban forgó dátum előtt létrejött, az említett célt szolgáló alapítványokat nem kellett felosztatni. Jelenleg 167 ilyen alapítvány létezik. Új alapítvány létrehozásának engedélyezésére abban az esetben van lehetőség, amennyiben az alapító okiratában a jótékonyági, oktatási és kulturális célkitűzések dominálnak a vallási célok helyett. Jóllehet egy alapítvány bejegyeztetése bonyodalmasabb és hosszabb, mint egy egyesületé, *az alapítványok több jogosultsággal rendelkeznek, például vállalkozásokat tarthatnak fent és bérbe adhatják az ingatlanjaikat. Az alapítványok működését a kulturális ügyekért és turizmusért felelős minisztérium Alapítványi Főigazgatósága felügyeli. Az egyesületek alapítását a tartományi kormányzó engedélyezi. Az egyesületeknek non-profit formában kell működniük. Az alapítványok adományokat elfogadhatnak. Amennyiben azok külföldről érkeznek, jelenteniük kell az igazságügyért felelős minisztérium irányába.*⁷⁹

Az iszlám alevi irányzatának⁸⁰ követői régóta folytatnak küzdelmet a jogaik elismerésért. Az EJEB 2014 decemberi⁸¹ és 2016 április döntéseiben⁸² megállapította az EJEE 9. és 14. cikkeinek sérelmét, amiért az alevi vallásgyakorlás színhelyei az ún. *cemevisek* nem részesülnek ugyanolyan kedvezményekben – pl: állami támogatás a közüzemi számlák kifizetéséhez –, mint a mecsetek.⁸³ A Török Legfelső Bíróság a 2014-es ítéletet alapul véve hasonló szellemben hozott döntést, amelynek azonban helyi szinten nem szereznek érvényt: *a*

---

⁷⁷ USDS, Turkey (2018)

⁷⁸ USDS, Turkey International Religious Freedom Report (2018) <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2019/05/TURKEY-2018-INTERNATIONAL-RELIGIOUS-FREEDOM-REPORT.pdf> [letöltve: 2020. 12. 12.]

⁷⁹ USDS, Turkey (2018)

⁸⁰ A síita irányzat egy alága. Nevüket Alitól, Mohamed próféta vejétől eredeztetik, akit a síitákhoz hasonlóan ők is az első törvényes kalifának tartanak. A síitáktól eltérően azonban nem ismerik el a Koránt isten igéjeként, mivel álláspontjuk szerintük azt nem isten, hanem a szunniták írták. Az aleviták elutasítják az iszlám törvényt, a sariát is. Hitük miatt kemény üldöztetésben volt részük a történelem során, Törökországban még ma is rendszerszintű diszkriminációval kell szembe nézniük. Lásd: KRÓZSER Anna – SZENTIVÁNYI Zsófia: Muszlimok Németországban – együttélés vagy egymás mellett élés? *Nemzet és Biztonság*, 2009. június, p. 30

⁸¹ EJEB, Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı k. Törökország (32093/10), 2014. december 2.

⁸² EJEB, Izzettin Doğan and Others k. Törökország (62649/10), 2016. április 26.

⁸³ A Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı ügy kapcsán említést érdemel *Sajó András külön véleménye*, amelyben kifejti, hogy a közüzemi számlák állam általi kifizetése még önmagában nem fogja megoldani a rendszerszintű problémákat.

*helyi önkormányzatok továbbra is csak a szunnita mecsetek számára garantálnak támogatást.*⁸⁴

A büntető törvénykönyv *nem tartalmaz külön rendelkezést a blaszfémiára, azonban a gyűlöletbeszéd törvényi szabályozása úgy értelmezendő, mint amely valamely személy vagy személyek hitbéli meggyőződésének sértő módon történő emlegetése esetén is alkalmazandó.* A törvény büntetni rendeli továbbá a vallási felekezetek vallási ceremóniáinak megzavarását.

Kiemelendő, hogy a törvény büntetni rendeli azokat a vallási vezetőket – imámokat, papokat, rabbikat – akik a prédikáció során a kormányt vagy az általa hozott törvényeket bírálják.⁸⁵

2. A vallási kisebbségek helyzete, különös tekintettel a keresztény kisebbségekre

2.1. Egyiptom

A lakosság létszáma körülbelül 101,8 millió fő, amelynek majdnem 90%-a szunnita vallású muszlim, körülbelül 10%-a kopt keresztény, 2%-a valamely egyéb keresztény felekezet tagja, 1 %-a síita muszlim. A Jehova Tanúinak létszáma kb. 1500 főre tehető, a zsidó vallásúak létszáma tíz fő. Megfigyelhető, hogy a térség 2003-as amerikai invázió, illetve az „arab tavasz” – és azt követő felfordulás – által érintett országaiban – azaz Irakban, Egyiptomban és Szíriában – a zsidók száma a hivatalos adatok alapján alacsony. Bár tény, hogy sokan elmenekültek közülük, azonban az alacsony számuk abból is következik, hogy az ott maradottak nem merik nyilvánosan vállalni az identitásukat.⁸⁶

Egyiptomban nem ritkák a keresztény és más – a muszlimtól eltérő – vallások követői elleni támadások. Az Egyesült Államok Külügyminisztériumának 2019-es jelentése szerint 2016-ban és 2017-ben számos vallásilag motivált támadás – lövöldözések, bombatámadás, személy elleni erőszak⁸⁷ – történt keresztény és kopt keresztény vallási helyek, e vallásokat követő személyek és az e személyek által birtokolt üzletek ellen. Az egyiptomi hatóságok az említett jelentés tanulsága szerint aktívan fellépnek e cselekmények elkövetőivel szemben, az elmúlt években több esetben róttak ki halálbüntetést ellenük. A hatóságok a kevésbé súlyos – halállal, személyi sérüléssel nem járó – esetekben is erélyesen léptek fel. Példának okáért, amikor muszlim diákok egy csoportja a keresztény vallási szokásokat sértő módon bemutató videót tett közzé az interneten.

A vallások közötti békéért az Al-Azhar által működtetett, a vallások közötti párbeszédért felelős központ felelős, amely többek között a Vatikánnal is kapcsolatot tart fenn.⁸⁸ A jelenlegi főimám *Ahmed Al-Tayyeb* és a *Ferenc pápa* Abu Dzabiban 2019. február 5-én írta alá „Az emberi testvériségről szóló dokumentum a világ békéje és a közös együttélés érdekében” címet viselő nyilatkozatot, amelyben rögzítették: „Isten nem akarja, hogy nevét

---

⁸⁴ USDS, Turkey (2018)

⁸⁵ USDS, Turkey (2018)

⁸⁶ Aomar BOUM, Arab Demonization of Jews Is a Historical Anomaly – And Shows the Limits of Today’s Leaders. *Tablet*, 21 February 2014. <https://www.tabletmag.com/sections/israel-middle-east/articles/jews-post-arab-spring> [letöltve: 2020. 12. 08.]

⁸⁷ Christian Headlines, April 23, 2019, Church Closed in Egypt after Muslim Mob Frightens Children in Sunday School. <https://www.christianheadlines.com/blog/church-closed-in-egypt-after-muslim-mob-frightens-children-in-sunday-school.html> [letöltve: 2020. 12. 02.]

⁸⁸ A párbeszéd 1998-ban kezdődött, ám 2011-ben a Szentszék és az Al-Azhar viszonya hűvösre fordult. A jég 2016-ban tört meg, amikor Ferenc pápa meghívta a főimámot a Vatikánba. Lásd: <https://www.archbalt.org/the-meeting-is-the-message-pope-tells-head-of-al-azhar/?print=pdf> [letöltve: 2020. 11. 29.]

felhasználva rettegésben tartásuk az embereket.”⁸⁹ Al-Tayyeb megítélése egyebekben ellentmondásos és megnyilvánulásai is számos kritikát váltottak ki. A főimámot *egyrésztől* iszlám fundamentalista oldalról támadják a keresztény és az iszlám vallás közötti megbékélést szolgáló gesztusai – példának okáért egy keresztény katedrális avató ünnepségén való részvétel miatt –,⁹⁰ *másrészről* hosszú pályafutása során számos, a nyugati világban visszatetszést keltő nyilatkozatot tett. – Ideértve az antiszemita megnyilvánulásokat,⁹¹ valamint azt a nemrégiben tett nyilatkozatát, amelyben kifejtette, hogy nézetei értelmében az iszlám elhagyását halálbüntetéssel kellene sújtani.⁹²

2.2. Irak

Az ország lakossága becslések szerint 40,2 millió fő, amelynek 97%-a muszlim. *Törökországgal és Egyiptommal ellentétben a síita irányzat követői vannak többségben* (kb. 55%) és a szunniták kisebbségben (kb.40%). A keresztények számát illetően nem áll rendelkezésre pontos adat: a közelmúlt fejleményeit követően, a 2003-as hozzávetőlegesen 1,5 millió főhöz képest mindössze körülbelül kétszázötvenezer⁹³ – más jelentések szerint mindössze 120 ezer – keresztény maradt az országban.⁹⁴ A megmaradt keresztények 67%-a a *Káld Katolikus Egyházhoz*⁹⁵ tartozik, a második legnagyobb keresztény csoport (20%) az *Asszír Keleti Egyházhoz* tartozik.⁹⁶ A keresztények maradék 13%-a evangélikus, anglikán vagy egyéb. *Az országban 800-900 ezer jezidita él, közülük 360 ezer továbbra is belső menekültként, 3000 embert pedig eltűntként tartanak nyilván.*⁹⁷ Utóbbiakat különösen súlyosan érintette az iszlám állam tevékenysége: az ENSZ Emberi Jogi Tanácsa (EJT) által a Szíriai Arab Köztársaság helyzetének vizsgálatára felállított független nemzetközi vizsgálóbizottság 2016 júniusában kiadott jelentése⁹⁸ szerint *az ellenük elkövetett atrocitások kimerítik a genocídium fogalmát.* Ügyüket az Európai Parlament (EP) korábbi elnökével is ismertették,⁹⁹ nem eredménytelenül: *az EP 2016-ban genocídiumnak nyilvánította az ellenük elkövetett cselekményeket.*¹⁰⁰

⁸⁹ Vatican News (2019. február 5.): Ferenc pápa és az Al-Azhar főimámja történelmi nyilatkozatot írt alá, <https://www.vaticannews.va/hu/papa/news/2019-02/ferenc-papa-abu-dhabi-nyilatkozat-al-azhar-beke-nok-gyermekek.html> [letöltve: 2020. 11. 29.]

⁹⁰ USDS, Egypt (2019)

⁹¹ Sheik of Al-Azhar Ahmad Al-Tayyeb Justifies Antisemitism on the Basis of the Koran, MEMRITV, Clip No. 4048, 25 October 2013. <https://www.memri.org/tv/sheik-al-azhar-ahmad-al-tayeb-justifies-antisemitism-basis-koran> [letöltve: 2020. 11. 29.]

⁹² Raymond IBRAHIM, "Egypt's Top "Moderate" Cleric: Apostasy a "Crime" Punishable by Death". *Middle East Forum*. Retrieved 21 January 2019.

⁹³ USDS, Iraq (2018)

⁹⁴ <https://www.opendoorsusa.org/christian-persecution/world-watch-list/iraq/> [letöltve: 2020.12.20]

⁹⁵ Amely bár meglehetősen autonóm, a római pápát elismeri vezetőjéül.

⁹⁶ Magukat Jézus és tizenkét apostola eredeti, változtatás nélküli tanításainak őrzőjeként, egyben a legrégebbi keresztény egyháznak tartják. – Alapításuk évét Kr.u.431-re datálják.

⁹⁷ USDS, Iraq (2018)

⁹⁸ Human Rights Council – Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic: “They came to destroy”: ISIS Crimes Against the Yazidis (A/HRC/32/CRP.2) https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/CoISyria/A_HRC_32_CRP.2_en.pdf [letöltve: 2020. 06. 10.]

⁹⁹ Európai Parlament, Az iszlám állam kegyetlenségeiről beszéltek jeziditák az EP-ben (2015.5.6.) – Online elérhető: <https://www.europarl.europa.eu/news/hu/headlines/world/20150505STO50326/az-izlam-allam-kegyetlensegeirol-beszelttek-jeziditak-az-ep-ben> [letöltve: 2020. 06. 10.]

¹⁰⁰ Az Európai Parlament 2016. február 4-i állásfoglalása a vallási kisebbségekhez tartozóknak az úgynevezett „ISIS/Dáís” általi tömeges és szisztematikus lemészárlásáról (2016/2529 (RSP)); lásd még: Kaplan, Michael,

A vallási kisebbségek között kell még említeni a *Yarsani* vagy *iraki nevén kaka'i* vallásról, amelynek férfi hívei jellegzetes bajszukról ismerhetők fel. Tekintve azonban, hogy sokan rejtegetik a hitüket és a szertartásaikat is titokban végzik, a pontos számukra vonatkozóan nem áll rendelkezésre adat. Becslések 120-150 ezer fő közé teszik a számukat. A zsidó vallásúak száma Irakban – ahogyan a többi vizsgált országban is – gyakorlatilag elenyésző: 70-80 családot tartanak nyilván. Jóllehet a számuk valamivel magasabb a valóságban, tekintve, hogy sokan közülük nem merik vállalni a hitüket félve az üldöztetéstől.¹⁰¹

2.3. Szíria

Az Egyesült Államok Külügyminisztériumának 2019-es becslése szerint a lakosság létszáma 18,6 millió fő, amelyből 5,6 millió fő él a környező országok menekült táborában. A belső menekültek (IDP) száma 6,2 millió fő.

A lakosság közel 74 %-a szunnita vallású, míg a 13 %-a a síita és az *alavita* irányzatot követi. A szunnita - síita megoszlás földrajzilag is megfigyelhető: a szunniták inkább a városokban, a síiták vidéken élnek. A lakosság 3 %-a síita irányzatból kifejlődött *drúz* vallást követi. A keresztények aránya közel 10% volt a 2011-ben kirobban polgárháborút megelőzően. Túlnyomó részük elmenekült az országból, amelynek eredményeképpen jelenleg körülbelül 2,5 %-re teszik az arányukat, amely 450 ezer főt jelent. A keresztények között találni ortodox és az *Asszír Keleti Egyházhoz*¹⁰² tartozó híveket.

Jóllehet Izrael megalakulását követően a zsidók egy jelentős része elvándorolt Szíriából,¹⁰³ *Aleppóban* és *Damaszkuszban* jelentős számú zsidó közösség maradt fenn egészen az „arab tavaszig”: a hivatalos statisztikák szerint jelenleg húsz zsidó vallású személy él az országban. A jeziditák¹⁰⁴ létszámát a polgárháborút megelőzően 80 ezer főre becsülték. Számuk azt követően jelentősen megcsappant.

A szíriai lakosság nem csak vallásilag heterogén, hanem etnikailag is: *a lakosságot arabok, kurdok, cserkeszek, csecsenek és türkmének alkotják.*¹⁰⁵

2.4. Törökország

A lakosság körülbelül 81,3 millió főt tesz ki, amelynek a török kormány szerint 99 %-a muszlim vallású.¹⁰⁶ A muszlim vallásúak 77 %-a szunnita irányzatot követi, az alevi iszlám követői nagyjából 20 % százalékot tesznek ki, az őket érő diszkrimináció miatt azonban csak 5 %-uk vállalja nyíltan a hitét. A keresztények száma körülbelül 155.000 fő – az MRG

International Business Times, 02 April 2016. <https://www.ibtimes.com/isis-genocide-against-christians-yazidis-european-parliament-recognizes-islamic-state-2294384> [letöltve: 2020. 06. 10.]

¹⁰¹ USDS, Iraq (2018)

¹⁰² Magukat Jézus és tizenkét apostola eredeti, változtatás nélküli tanításainak őrzőjeként, egyben a legrégebbi keresztény egyháznak tartják. – Alapításuk évét Kr.u.431-re datálják.

¹⁰³ Mohamed AL-HESSAN, *Understanding the Syrian Educational System in a Context of Crisis?* Vienna Institute of Demography Working Papers (09/2016), p. 26

¹⁰⁴ Az ősi közel-, illetve közép-keleti vallások számos elemét ötvöző, monoteista vallás, aminek alapelemei mintegy négyezer éve alakulhattak ki. Nem missziós vallás, jezidita vallásúvá csak a születés révén lehet válni. Lásd: <http://www.kislexikon.hu/jeziditak.html> [letöltve: 2020. 12. 02.]

¹⁰⁵ USDS, Syria (2019)

¹⁰⁶ Történelmi kontextusban szemlélve ehhez hozzájárult az örmény népirtás, az ortodoxok hullámokban történő kiűzése az országból, valamint a zsidók ellen rendszeresen szervezett pogromok.

becslése szerint¹⁰⁷ 170.000 fő –, a zsidóké hozzávetőlegesen 16.000 fő. A bahái hit követői körülbelül 10.000 főt számolnak. Utóbbi három vallási csoportra jellemző, hogy a nagyvárosokban vagy azok környékén koncentrálnak.

3. A vallásszabadság kérdése az oktatásban, különös tekintettel a kötelező hitoktatásra és a vallási öltözékekre

3.1. Egyiptom

Alkotmány 19. cikke¹⁰⁸ értelmében minden egyiptomi állampolgárnak joga van az államilag garantált és ingyenes oktatáshoz. Ennek fedezetéül az állam kötelezi magát, hogy nem kevesebb, mint a GDP 4%-át fordítja oktatásra. Az alkotmány értelmében az állam ellenőrzi az állami iskolák működését. Az oktatás célja többek között az egyiptomi identitás fenntartása, valamint a gondolkodás magvának elvetése és a tehetséges hallgatók támogatása. E cél megvalósítása érdekében az Alkotmány 24. cikke¹⁰⁹ rögzíti, hogy az arab nyelv, a vallási oktatás és a nemzeti történelem az oktatás minden szintjén elemi részét képezik az oktatási anyagnak.

Az alkotmány rendelkezéseivel összhangban *az oktatás kötelező és ingyenes minden gyermek számára a hatodik életév betöltésétől a tizennegyedik életév betöltéséig. A gyakorlatban azonban a nemek közötti egyenlőtlenségek jelentősen befolyásolják a beiskolázottságot: annak ellenére, hogy a törvény tiltja a lányok 16 éves koruk előtt történő férjhez adását, a rendelkezést nem minden esetben tartják be. A nemek közötti különbségeknél csak a városi és vidéki területek közötti különbségek szembetűnőbbek: vidéken nem ritka, hogy az iskoláskorú gyermekeknek mindössze 50%-a van beiskolázva.¹¹⁰ Az állami iskolák által kínált oktatás általánosságban véve alacsony színvonalúnak mondható. A tanárok alulképzettek, alulfizetettek és motiválatlanok, többségük jobb híján választotta a tanári pályát: a női tanárok között gyakori pályaválasztási indok, hogy a tanári pályát látták összeegyeztethetőnek a feleség és anya szereppel. Az iskolák felszereltsége nem kielégítő. A helyzetet tovább súlyosbítja, hogy a 40-50 fős osztályok sem ritkák.¹¹¹*

Az állami fenntartású elemi oktatásban minden évfolyamon kötelező a vallási oktatásban való részvétel. A muszlim vallású gyermekek az iszlám tanaival, a keresztény gyermekek a kereszténység tanaival ismerkednek tanárok vagy egyházi személyek (imámok és papok) tanításain keresztül. Az iszlám vallású gyermekek a Korán tanain keresztül, annak szemléletmódjához igazítva megismerik a kereszténység tanításainak alapjait,¹¹² míg a

---

¹⁰⁷ Lásd: <https://minorityrights.org/country/turkey/> [letöltve: 2020. 07. 01.]

¹⁰⁸ Egyiptom Alkotmánya 19. cikk: „Every citizen has the right to education with the aim of building the Egyptian character, maintaining national identity, planting the roots of scientific thinking developing talents, promoting innovation and establishing civilizational and spiritual values and the concepts of citizenship, tolerance and non-discrimination. The state commits to uphold its aims in education curricula and methods, and to provide education in accordance with global quality criteria.”

¹⁰⁹ Egyiptom Alkotmánya, 24. cikk: “The Arabic language, religious education, and national history in all its stages are core subjects of pre-university public and private education. Universities are committed to teaching human rights, and professional morals and ethics relating to various academic disciplines.”

¹¹⁰ Lásd: <https://education.stateuniversity.com/pages/411/Egypt-EDUCATIONAL-SYSTEM-OVERVIEW.html> [letöltve: 2020. 11. 30.]

¹¹¹ Malgorzata STOPIKOWSKA – Yasser Mohamed EL-DEABES, The Education System of Egypt: Contexts, frames and structures. *Problems of Education in the 21st Century*, Vol. 40 (2012), pp. 129–144, p. 138

¹¹² A vallási oktatás során alkalmazott tananyagnak a kereszténység tanait – példának okáért a szentháromságot – több esetben megkérdőjelezzik vagy tévesnek bélyegzik. Muhammad FAOUR, *Religious Education and Pluralism*

keresztény hittan óra keretében a Korán – mivel az későbbre datálódik, mint a Biblia – nem része a tananyagoknak.¹¹³ Ugyanakkor az arab nyelv elsajátítása során a diákoknak számos Korán idézetet kell megtanulniuk fejből,¹¹⁴ amelyet a keresztény vallású gyermekek sem tagadhatnak meg, ellenkező esetben az iskolából való kizárás lehetősége fenyegeti őket.¹¹⁵ A *vallási oktatási csoportokba történő besorolás a gyermek vallása és nem a szülő döntése alapján történik*. A gyermek akkor sem mentesülhet a vallási oktatás alól, amennyiben a gyermek az iszlámtól vagy a kereszténységtől eltérő vallású, vagy a szülők ateista nevelésben szeretnék őt részesíteni. A szülő a fenti két opció közül választhat. A vallási oktatás az állam által meghatározott tankönyvekből történik mindkét vallás esetében. Az állami tankönyv alkalmazása a magániskolák számára is kötelező. A vallási oktatásról általában véve elmondható, hogy nem a kritikus gondolkodás képességének kifejlesztése és a világra nyitott egyének kinevelése a célja: az iszlám vallási oktatásban részesülő diákok a Korán tanait magolják és mondják vissza az órák során, ideértve a férfiak és nők társadalomban betöltött helyét illetően.¹¹⁶

*Az Al-Azhar az állami oktatási rendszerrel párhuzamosan saját, az elemi iskolától a középiskoláig tartó oktatási rendszerében közel kétfélmillió diák oktatását biztosítja.*¹¹⁷ Az Al-Azhar Egyetemre való bejutás előfeltétele az egyetem által szervezett „érettségi vizsga” teljesítése az állami érettségi vizsga helyett. A rendszer az állami tantervek szerint működik, azonban az oktatás jobb minőségű – a tanárok képzetesebbek, az iskolák jobban felszereltek – mint az állami iskolákban, e mellett nagyobb hangsúly tevődik a vallási tanulmányokra. A szóban forgó oktatási rendszer igazgatását és felügyeletét az Al-Azhar Legfelsőbb Tanácsa látja el, amelynek elnöke a főimám. A Legfelsőbb Tanács közvetlenül a miniszterelnöknek referál a tevékenységéről.¹¹⁸

Az országban hozzávetőleg hétezer magániskola működik, amely a diákok 8-9 % a számára biztosít iskoláztatást. *A magániskolák hiánypótló jelleget töltenek be az oktatási rendszerben: az Al-Azhar által fenntartott iskolarendszerhez hasonlóan az állami oktatásnál magasabb színvonalat garantálva*. A féléves tandíjak mértéke változatos képet mutat 1 000 egyiptomi fonttól (kb. 63 USD) a csillagos égig terjed.¹¹⁹ Magániskola bármely oktatási szinten alapítható és fenntartható akár belföldi, akár külföldi magánszemély vagy jogi személy (egyházak, alapítványok stb.) által. A magániskolák tanterve és az általuk használt tankönyvek főszabály szerint megegyeznek az állami iskolákban használatosakkal. Az állami

---

in Egypt and Tunisia, Carnegie Middle East Center, 13 August 2012 <https://carnegie-mec.org/2012/08/13/religious-education-and-pluralism-in-egypt-and-tunisia-pub-49078> [letöltve: 2020. 12. 02.]

¹¹³ 2018-ban felvetődött annak a lehetősége, hogy közös tankönyvet vezessenek be a vallási megbékélés és a vallási szélsőségeség elleni harc keretében. Habár a tervezetet mind az Al-Azhar, mind a kopt keresztény egyház vezetése jóváhagyta, bevezetésre nem került. Lásd: Jana Bou MATAR, Same Textbook for Muslim and Christian Students in Schools Despite Opposition. *Egyptian Streets*, 25 May 2018 <https://egyptianstreets.com/2018/05/25/same-textbook-for-muslim-and-christian-students-in-schools-despite-opposition/> [letöltve: 2020. 12. 02.]

¹¹⁴ World Watch Monitor, Christian children ‘singled out for bullying’ in Egyptian classrooms. <https://www.worldwatchmonitor.org/2016/11/christian-children-singled-out-for-bullying-in-egyptian-classrooms/> [letöltve: 2020. 12. 01.]

¹¹⁵ Alix CULBERTSON, Christian children are being deprived of their education and being ousted from some schools for refusing to wear a hijab, it has been revealed. *Coptic Solidarity*, November 17, 2016 <https://www.copticsolidarity.org/2016/11/17/christian-children-kicked-out-of-school-in-egypt-for-refusing-to-wear-hijab-or-recite-koran/> [letöltve: 2020.12.02.]

¹¹⁶ Jóllehet mindezt ellensúlyozza, hogy a társadalomtan órán a nemek közti egyenlőségről tanulnak.

¹¹⁷ Ramage Y. MOHAMED et. al., Education in Egypt. *World Education News + Reviews*, February 21, 2019 https://wenr.wes.org/2019/02/education-in-egypt-2#_ftn1 [letöltve: 2020. 11. 30.]

¹¹⁸ STOPIKOWSKA – EL-DEABES i.m., p. 134

¹¹⁹ MOHAMED et. al., et al.

tantervtől, csak az illetékes minisztérium engedélyével lehetséges eltérni. A magániskolák által kibocsátott oklevelek és diplomák az állami oktatási intézmények által kibocsátottakkal egyenértékűek.¹²⁰

Az oktatási intézményekben viselt vallási öltözékek kérdése akkor került be a köztudatba, amikor 2009-ben az Al-Azhar akkori főimámja *Muhammad Sayyid Tantawy*, egy az intézmény fenntartásában álló lányiskolában tett látogatás során felszólított egy tizenegy éves lányt, hogy vegye le az arcát takaró nikábot. Az imám álláspontja szerint – amelyet napokkal később egy az *Al-Azhar Legfelsőbb Tanácsa* által kibocsátott fatwa is megerősített –, *a nikáb viselése csak egy hagyomány, amelyet az iszlám nem követel meg.*¹²¹ *Az egyetem vezetése ezzel egyidejűleg megtiltotta a vizsgán való részvételt azon női hallgatók számára, akik nem hajlandók levenni a nikábot.* Nem sokkal később a felső oktatásért felelős miniszter bejelentette, hogy a nikáb viselésének tilalmát biztonsági okokból az osztálytermeken túl kiterjesztik a kollégiumokra is, kivételt egyedül az oktatási intézmények nyilvánosan megközelíthető terei képeznek. A minisztérium döntéseit és a főimám kijelentéseit széles körű társadalmi felháborodás követte: míg *egyesek a kormányzati intézkedések alkotmányosságát kérdőjelezték meg arra hivatkozva, hogy az aránytalanul korlátozza a vallásgyakorlás szabadságát*, mások a főimám lemondását¹²² követelték.¹²³ A tilalmon az egyetem legfelsőbb tanácsa 2012-ben enyhített: onnantól fogva a nikábot viselő női hallgatók beülhettek a vizsgára, amennyiben az egyetem egy nőnemű alkalmazottja előzetesen azonosította őket.¹²⁴ A 2009-es ügy jelentősége, hogy az szolgált mintaként az olasz és francia tilalmakhoz.¹²⁵ A francia törvény kapcsán az Al-Azhar vezetése támogatását fejezte ki, valamint felszólította a Franciaországban élő muszlimokat, hogy engedelmeskedjenek a francia törvénynek.¹²⁶

Egy másik vita 2015-ben kezdődött, amikor *a Kairói Egyetem megtiltotta a női alkalmazottai számára az egész arcot takaró vallási öltözék viselését arra hivatkozva, hogy az akadályozza a tanárok és a hallgatók közötti párbeszédet.* Az egyetem döntését a közigazgatási bíróság 2016-ban jóváhagyta, majd egy fellebbezés révén a Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság is úgy döntött 2020. januárjában, hogy az egyetem vezetésének döntése összhangban van az alkotmánnyal. Amint a bíróság rámutatott, *bár a személynek jogában áll megválasztania a személyes öltözékét, e jog nem tekinthető abszolútnak: a köz érdekében korlátozás alá vethető.*¹²⁷ A nikáb viselésének ügye legutóbb 2018-ban került terítékre, amikor egy

¹²⁰ STOPIKOWSKA – EL-DEABES i.m., p. 134

¹²¹ Ráadásul, amint a fatwában írják: egy kizárólag lányok számára fenntartott intézmény esetén a viselése értelmetlen is, hiszen a nikáb célja, hogy a nő arcát elrejtse a férfi tekintetek elől.

¹²² Samer AL-ATRUSH, Al-Azhar chief 'should resign over face veil remark. *The Daily Star*. <http://www.dailystar.com.lb/News/Middle-East/2009/Oct-08/86824-al-azhar-chief-should-resign-over-face-veil-remark.ashx> [letöltve: 2020. 11. 30.]

¹²³ A korábbi főimám tevékenységével szemben az egyik leggyakoribb kritika az volt, hogy az általa kibocsátott fatwák teológiai szempontból jellemzően megalapozatlanok voltak és több esetben egyértelműen a világi, nyugatos irányzatú kormányzat érdekeit szolgálták. David A. GRAHAM, Tantawi May Have Been Moderate, But He Was Ignored. *Newsweek*, 3 November 2010 – <https://www.newsweek.com/tantawi-may-have-been-moderate-he-was-ignored-69235> [letöltve: 2020. 11. 30.]

¹²⁴ Mira MAGED, Egypt's High Administrative Court approves Cairo University decision to ban niqab. *Egypt Independent*, 27 January 2020. <https://egyptindependent.com/egypts-high-administrative-court-approves-cairo-university-decision-to-ban-niqab/> [letöltve: 2020. 11. 30.]

¹²⁵ Marwa RAKHA, Egypt: Niqab Ban Stirs Controversy. *Global Voices*, 9 October 2009 <https://globalvoices.org/2009/10/09/egypt-niqab-ban-stirs-controversy/> [letöltve: 2020. 12. 08.]

¹²⁶ Daily News (15 September 2010) Al-Azhar scholar supports French niqab ban. <https://dailynewsegypt.com/2010/09/15/al-azhar-scholar-supports-french-niqab-ban/> [letöltve: 2020. 12. 08.]

¹²⁷ Asharq AL-AWSAT (28 January 2020): Egypt Bans Niqab For Cairo University Teaching Staff <https://english.aawsat.com/home/article/2102841/egypt-bans-niqab-cairo-university-teaching-staff> [letöltve: 2020. 11. 30.]

képviselő teljes tilalma javasolt a níqáb nyilvános helyeken történő viselésére. A közfelháborodás eredményeként a javaslatot visszavonta.¹²⁸

A vallási öltözék viselése a másik oldalról – a keresztény tanulók számára történő kötelezővé tétel kapcsán – is problematikus: számos esetet jelentettek, amikor az állami általános iskolákban a keresztény lánygyermeket is kötelezték az iszlámnak megfelelő vallási öltözet viselésére.¹²⁹

Az iskolai étkeztetés kapcsán a vallási előírások betartásával kapcsolatosan a kutatás nem tárt fel problematikus pontokat. – Az a higiéniai előírások betartása és étel tápláló volta kapcsán már annál inkább: Egyiptomban nem ritkák az elégtelen ételmiszer higiénia miatt bekövetkező ételmérgezések. A probléma kiküszöbölésén a kormányzat dolgozik, amelyet a sűrűbb és szigorúbb ellenőrzések révén igyekeznek elérni. További probléma, hogy a magas ételmiszer árak miatt – az átlag egyiptomi család hozzávetőleg a jövedelme 40%-át költi ételmiszerre – mind a családok, mind az iskolai menzák üzemeltetői spórolni kényszerülnek, ebből kifolyólag a mennyiség gyakran a minőség rovására megy. Az Egyesült Nemzetek Szervezetének étkeztetési programja (*United Nations World Food Programme, WFP*) jelentős szerepet játszik ez utóbbi probléma leküzdésében.¹³⁰

3.2. Irak

Irakban az állami oktatási rendszer az elmúlt másfél évtized viszontagságai után komoly nehézségekkel küszködik: az iraki lakosság 60%-a – azaz körülbelül 24 millió fő – 25 év alatti, amely meghaladja a rendszer kapacitásait. Egyes felmérések szerint az általános iskolás korban lévő gyermekek 13,5 %-a – hozzávetőlegesen 1,2 millió gyermek – egyáltalán nem jut alapszintű oktatáshoz és azok is, akik bekerülnek az iskolarendszerbe, rendkívül magas kiesési arányt produkálnak. Az iskola épületek leromlottak, az osztálylétszámok magasak, az egyébként is elégtelen számú tanári kar ezért dupla műszakokban dolgozik: a gyermekek egyik fele délelőttre, a másik délutánra jár. Kormányzati becslések szerint országsszerte legalább hatezer új iskola felépítésére lenne szükség,¹³¹ amely azonban kivitelezhetetlen Irak oktatási büdzséjéből. – Az ország e tekintetben sereghajtó a régióban.¹³²

¹²⁸ Sherif EL-TOUNY, Egyptian MP withdraws draft law on níqab ban after angry response. *Arab News*, 9 November 2018. <https://www.arabnews.com/node/1402081/middle-east> [letöltve: 2020. 12. 01.]

¹²⁹ Hazel TORRES, Christian Children Forced to Wear Hijab, Beaten for Refusing to Recite Quran in Egypt Schools. *Christian Today*, 17 November 2016 <https://www.christiantoday.com/article/christian-children-forced-to-wear-hijab-beaten-for-refusing-to-recite-quran-in-egypt-schools/100019.htm> [letöltve: 2020. 12. 02.]

¹³⁰ WFP School Meals Factsheet, Egypt Country Office <https://documents.wfp.org/stellent/groups/public/documents/communications/wfp288663.pdf> [letöltve: 2020. 12. 02.]; Mirna ABDULAAL, School Meals in Egypt to Receive Higher Budget. *Egyptian Streets*, 8 August 2018 <https://egyptianstreets.com/2018/08/08/school-meals-in-egypt-to-receive-higher-budget/> [letöltve: 2020. 12. 02.]; Egyptian Streets (19 June 2015), UN Providing School Meals for 24,000 Egyptian Children <https://egyptianstreets.com/2015/06/19/un-providing-school-meals-for-24000-egyptian-children/> [letöltve: 2020. 12. 11.]

¹³¹ Private Schools – The solution to Iraq’s Education Crisis? Al-Bayan Center for Planning and Studies (2018), pp. 3-4 <http://www.bayancenter.org/en/wp-content/uploads/2018/09/5465787.pdf> (2020. 06. 24.)

¹³² UNICEF, The Cost and Benefits of Education in Iraq: An analysis of the education sector and strategies to maximize the benefits of education (21 May 2017), p. 52 <https://reliefweb.int/report/iraq/cost-and-benefits-education-iraq-analysis-education-sector-and-strategies-maximize> [letöltve: 2020. 12. 12.]

*Irakban a törvény 2012 óta lehetővé teszi nemzeti és nemzetközi magániskolák alapítását:*¹³³ előbbiek a nemzeti tanterv szerinti oktatási tevékenységet végeznek, míg utóbbiak saját tanterv alapján végzik a tevékenységüket. Az említett évben az Iraki Oktatásügyi Minisztérium 1200 engedélyt adott ki.¹³⁴ Habár a magániskolák száma növekvőben van,¹³⁵ tekintve a magániskolák magas tandíjait, legfeljebb *csak a felső tízezer engedheti meg magának, hogy a gyermekeit magániskolába járassa.*¹³⁶ Mindez következik abból is, hogy az UNICEF 2017-es jelentése alapján az állam semmilyen módon nem szubszidiálja a magániskolákat,¹³⁷ azok a tandíjából tartják fenn magukat.

Az állami iskolákban *kötelező az iszlám hittan*, ez alól csak a nem-muszlim vallású gyermekek képeznek kivételt. A gyakorlat azonban azt mutatja, hogy a szülők a csoportnyomás miatt jellemzően nem mernek felmentést kérni. Az elérhető információk alapján *az iraki nemzeti tanterv a Szaddám-rezsim öröksége*, az eltelt több, mint másfél évtizedben sem újították meg. Ennek megfelelően *az olyan tantárgyak, mint a vallási tolerancia fontossága nem képezik tárgyát az oktatásnak.*¹³⁸ Iraki Kurdisztán e téren is különbözik: ott az állami iskolákban vagy nem kötelező a hittan óra,¹³⁹ vagy egyes esetekben megengedett a keresztények és a jeziditák számára, hogy a saját hittanórájukat látogassák.

Az iraki törvények a nők számára a nyilvános helyeken előírják a vallási viseletet, legalább egy a fejet takaró kendő formájában.¹⁴⁰ Habár a kereszt viselése az ISIS/Daesh kiűzése után immár nem számít főbenjáró bűnnek, aki kerülni igyekszik a bajt, annak nem ajánlott.¹⁴¹ Egyébként érdemes megjegyezni, hogy Irak az Open Doors – egy keresztényüldözést monitorozó szervezet – listájának¹⁴² 15. helyén áll, amivel az első egyharmadba esik egy olyan listán, amelyet a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság vezet. A keresztények az egyébként kegyetlen – és a népirtástól sem visszariadó – diktátor, *Szaddam Husszein* alatt szabadabban és nagyobb biztonságban élhettek, mint jelen sorok írásakor.¹⁴³

Az elérhető információk alapján a gyermekek iskolai étkeztetése problematikus. Az ISIS/DAESH rémuralma alól felszabadult területeken az egyébként is évtizedes alulfinanszírozottságtól szenvedő iraki oktatási rendszer nem képes biztosítani a megfelelő mennyiségű és minőségű, tápláló élelmiszert. A WFP több ízben szervezett iskolai étkeztetési programokat az *Iraki Oktatási Minisztériummal* közösen annak érdekében, hogy az

---

¹³³ Az országban 1970-ben államosították a magániskolákat.

¹³⁴ Gilgamesh NABEEL, Iraqi Private Schools Grow While Public Schools Crumble. *Al-Fanar Media*, 12 August 2014 <https://www.al-fanarmedia.org/2014/08/iraqi-private-schools-grow-public-schools-crumble/> [letöltve: 2020. 12. 12.]

¹³⁵ Bagdadban és környékén 47%-val nőtt a számuk.

¹³⁶ Al-Bayan Center for Planning and Studies, p. 2

¹³⁷ UNICED 2017, p. 55

¹³⁸ Lazgin BARANY, Teaching of Religious Education in Iraqi State Schools and the Status of Minorities in Iraq: A Critical Review. *International Journal of Arts & Sciences*, Vol. 6 (2013) No. 4, pp. 451–466

¹³⁹ USDS, Iraq (2018)

¹⁴⁰ Alan COOPERMAN (Director of Religion Research) Restrictions on Women's Religious Attire. *Pew Research Center*, 5 April 2016, p. 5

¹⁴¹ Eliza GRISWOLD, Is This the End of Christianity in the Middle East? *The New York Times*, 22 July 2015 <https://www.nytimes.com/2015/07/26/magazine/is-this-the-end-of-christianity-in-the-middle-east.html> [letöltve: 2020. 07. 01.]

¹⁴² Open Doors Watch List 2020. <https://www.opendoorsusa.org/2020-world-watch-list-report/> [letöltve: 2020. 07. 01.]

¹⁴³ Jóllehet az 1993-as „visszatérés a hithez hadjárat” meghirdetése az állam erőteljesen az iszlám felé fordult, az ország miniszterelnök-helyettese a káld katolikus Tárik Azíz maradt és a keresztény közösségeknek nyújtott állami támogatások sem apadtak el. Lásd: KALÓ József et al.: Budapest-jelentés a keresztényüldözésről. Budapest, Háttér Kiadó, 2019, p. 349

iskoláskorú gyermekek megfelelő mennyiségű élelmiszerhez jussanak. A program legújabb fókuszpontja az ISIS/DAESH uralma alól felszabadult területek.¹⁴⁴

3.3. Szíria

Az alkotmány 25. cikke¹⁴⁵ értelmében az oktatási, az egészségügyi és szociális szolgáltatások a társadalom alapvető pillérei. Az állam feladata, hogy ezek elérhetőségét minden régióban egyformán biztosítsa. Az alkotmány 28. cikke¹⁴⁶ értelmében az oktatási rendszer célja a nemzeti identitás, a nemzeti örökség, valamint a nemzeti egység iránt elkötelezett generáció kinevelése. A 29. cikk¹⁴⁷ értelmében az alapfokú oktatás kötelező. Az oktatás az összes szinten ingyenes, a kivételeket – például a harmadfokú oktatásra vonatkozóan – a törvény rögzíti. Az oktatási rendszert az állam közvetlenül felügyeli.

Az első és másodfokú oktatás szintjén a beiskolázottság a polgárháború kirobbanása előtt elérte a 97 %-ot,¹⁴⁸ amely 2013-ra körülbelül 60 %-ra esett vissza,¹⁴⁹ 2015-re pedig már az 50 %-ot sem érte el átlagban: egyes, a fővárostól távol eső, a milíciák által ellenőrzés alatt tartott területeken a beiskolázottság 6 % körül mozog. A 2015-ös adat számokban kifejezve azt jelenti, hogy a közel 4,8 millió tanköteles korú gyermek közül három millióan nem járnak iskolába. Amint arra a *Save the Children* felhívja a figyelmet, mindez egy olyan generációt fog eredményezni, amelynek a jövőben meglehetősen korlátozott lehetőségei lesznek az előrelépésre.¹⁵⁰ A pusztítás nem kímélte az iskolaépületeket sem: közel 40 %-uk semmisült meg a konfliktus során. Az oktatás az éppen maradt épületekben sem halad zökkenőmentesen: a fegyveres összecsapások és bombatámadások számos alkalommal zavarják meg az oktatást.

Szíriában az általános oktatási szinten a magániskolák aránya mindössze 3 %, és a középiskolai szinten is csak 6 %. A keresztény és drúz fenntartású iskolák a kormány engedélyével működhetnek.¹⁵¹

A vallási oktatás kötelező az állami fenntartású iskolákban és a térségbeli országokhoz hasonlóan a diákok csak az iszlám és a kereszténység tanításaival ismerkedhetnek attól függően, hogy milyen vallásúként regisztrálták őket. A magániskolákban, amelyek lehetnek

¹⁴⁴ WFP (13 February 2020): WFP and the Iraqi Ministry of Education relaunch school feeding. – Online elérhető: <https://www.wfp.org/news/wfp-and-iraqi-ministry-education-relaunch-school-feeding> [letöltve: 2020. 07. 01.]; WFP (18 March 2015) WFP Provides Nutritious Meals To School Children In Southern Iraq: <https://www.wfp.org/news/wfp-provides-nutritious-meals-school-children-southern-iraq> [letöltve: 2020. 12. 11.]

¹⁴⁵ Szíria alkotmánya 25. cikk: „Education, health and social services shall be the basic pillars for building society, and the state shall work on achieving balanced development among all regions of the Syrian Arab Republic.”

¹⁴⁶ Szíria alkotmánya 28. cikk: „The educational system shall be based on creating a generation committed to its identity, heritage, belonging and national unity.”

¹⁴⁷ Szíria alkotmánya 29. cikk: „1. Education shall be a right guaranteed by the state, and it is free at all levels. The law shall regulate the cases where education could not be free at universities and government institutes; 2. Education shall be compulsory until the end of basic education stage, and the state shall work on extending compulsory education to other stages; 3. The state shall oversee education and direct it in a way that achieves the link between it and the needs of society and the requirements of development;”

¹⁴⁸ Silje IMMERSTEIN, Education in Syria. *World Education News + Reviews* (April 4, 2016) <https://wenr.wes.org/2016/04/education-in-syria> [letöltve: 2020.12.02.]

¹⁴⁹ Marta Guasp TESCHENDORFF, Loss of Access to Education Puts Well-being of Syrian Girls at Risk. *Our World*, 07 September 2015 <https://ourworld.unu.edu/en/loss-of-access-to-education-puts-well-being-of-syrian-girls-at-risk> [letöltve: 2020. 12. 02.]

¹⁵⁰ Save the Children, Education under Attack in Syria (September 2015), pp. 5-6 http://origin-qps.onstreammedia.com/origin/multivu_archive/ENR/267304-Save-the-Children-Education-Under-Attack.pdf [letöltve: 2020. 12. 02.]

¹⁵¹ USDS, Syria (2019)

saría iskolák, keresztény iskolák, vagy – elenyésző számban – zsidó iskolák, lehetőség van más vallások tanait is megismerni a diákoknak.¹⁵² *A saría iskolák az állami másodfokú oktatás mellett párhuzamosan működve kínálnak alternatívát az oktatásban:* a gyermekek az ötödik osztálytól a tizenkettedik osztályig tanulhatnak ezen iskolákban. Tekintve, hogy a főbb tárgyak megegyeznek az állami iskolákban tanított tárgyakkal, *a saría iskolákban szerzett képesítés az állammal egyenértékűnek számít a tovább tanulás szempontjából.* A saría iskolák abban különböznek az állami iskoláktól, hogy a kötelező tantárgyakon felül a diákok hét tantárgy keretében kiemelten foglalkoznak az iszlám tanításaival. *A saría iskolákat a minisztérium dotálja,* a működési költségeikhez azonban a közösségi adományok is hozzájárulhatnak, amelynek elosztását az állam felügyeli.¹⁵³

A tananyagot mind az állami, mind a magán oktatásban az oktatási ügyekért felelős minisztérium felügyeli a vallási ügyekért felelős minisztériummal együttműködve. A nemzeti tananyag a mérsékeltebb vallási nézeteket valló milíciák által ellenőrzés alatt tartott területeken is javarészt az állami tanterven alapul. Jóllehet *a területet uraló fegyveres csoport vallási nézeteihez igazodva adott esetben kivessznek és hozzátesznek az oktatott tárgyak listájához.*¹⁵⁴ Ezzel ellentétben az ISIS/DAESH által megszállt területeken a megszállás ideje alatt az iskolákban csak az iszlám tanait oktatták¹⁵⁵ – minden a vallási fanatikusok által iszlám ellenesnek bélyegzett tan és elmélet tiltólistára került –, valamint az iskolákból kiképző táborokat alakítottak ki a „kalifátus gyermekei” számára, megkezdve a felkészítésüket a hitetlenek elleni háborúra.¹⁵⁶

Amellett, hogy Szíria etnikai és vallási heterogenitása miatt számos etnikai és vallási öltözet létezik az országban.¹⁵⁷ *A vallási öltözékre vonatkozó törvényi előírások nem egységesek,* attól függően változnak, hogy az ország adott részét a kormány vagy valamely fegyveres csoport tartja-e ellenőrzése alatt.¹⁵⁸ *A kormány az oktatás szekuláris természetének fenntartása érdekében 2010-ban az iskolákban az iskolai foglalkozások idejére megtiltotta a szem kivételével a teljes arcot takaró nikáb viselését a tanárok részére,* csak a hidszáb viselése volt megengedett. A tilalom nem érintette a nikáb utcai viseletét. A rendelkezés bevezetésekor az annak végrehajtását megtagadó tanárnőket – összesen kb. 1200 főt – eltávolították az iskolából és más állami vagy önkormányzati állást ajánlottak számukra.¹⁵⁹ *A rendelkezés kontra produktívnak bizonyult:* miközben a nikáb viselése Szíriában sosem volt elterjedt, a tilalom csak feltüzelt az egyre erősödő iszlám fundamentalistákat. A kormány a 2011-es „arab tavasz” hatására, a kedélyek csillapodását remélve feloldotta a tilalmat.¹⁶⁰ A

---

¹⁵² USDS, Syria (2019)

¹⁵³ AL-HESSAN, pp. 7, 26

¹⁵⁴ AL-HESSAN, pp. 28 – 30

¹⁵⁵ DW (06.01.2015), IS to turn Syria schools into religious indoctrination centers <https://www.dw.com/en/is-to-turn-syria-schools-into-religious-indoctrination-centers/a-18173592> [letöltve: 2020. 12. 03.]

¹⁵⁶ USDS, Syria (2015) <https://www.refworld.org/docid/57add822c.html> [letöltve: 2020. 12. 03.]

¹⁵⁷ Gary GREER, The Beautiful Diversity of Syrian Clothing. *Kaleela*, 26 March 2020 <https://kaleela.com/the-beautiful-diversity-of-syrian-clothing/> [letöltve: 2020. 12. 03.]

¹⁵⁸ Lásd az Enab Baladi nevű lap szerkesztőségének riportját: Enab Baladi (30 September 2017): Syrians' Clothing... Following whose religion? <https://english.enabbaladi.net/archives/2017/09/syrians-clothing-following-whose-religion/> [letöltve: 2020. 12. 03.]

¹⁵⁹ Phil SANDS, Veiled order bans niqab in Syrian classrooms. *The National News*, 8 July 2010. <https://www.thenationalnews.com/world/mena/veiled-order-bans-niqab-in-syrian-classrooms-1.526947> [letöltve: 2020. 12. 03.]

¹⁶⁰ Syria relaxes veil ban for teachers. *The Guardian*, 6 April 2011 <https://www.theguardian.com/world/2011/apr/06/syria-relax-veil-ban-teacher> [letöltve: 2020. 12. 03.]

polgárháború során a kormány ellenőrzésén kívülre került területeken az iszlám fundamentalisták kötelezővé tették a nikáb vagy burka viselését.¹⁶¹

Szíriában, ahol a WFP becslése¹⁶² szerint körülbelül tízmillió ember élelmezés biztonsága¹⁶³ nem biztosított kellőképpen, az iskolai étkeztetés megszervezése komoly kihívás.¹⁶⁴ A megfelelő étkeztetés megszervezésében a nemzetközi szervezetek (például a WFP) által kezdeményezett programok nagy szerepet játszanak. Ilyen kezdeményezés, hogy a gyermekek maguk termesszék meg az étkezéshez szükséges zöldségeket és gyümölcsöket.¹⁶⁵

3.4. Törökország

A török állami oktatási rendszer az elérhető információk szerint komoly problémákkal küszködik.¹⁶⁶ az iskolák túlszűfoltak, az osztálylétszámok kirívóan magasak, miközben tanárihiány állandósult jelenség.¹⁶⁷ Ennek eredményeként a török diákok rendszeresen alulteljesítenek más országok diákjaihoz képest.¹⁶⁸ A problémára a kormányzat is felfigyelt, a megoldást többek között a privát szektornak az oktatásba való bevonásában látja, így a magániskolák (*kolej/özel lise*) létesítése jelenleg a kormányzat támogatását élvezi.¹⁶⁹ A reformok megítélése azonban vegyes. A leghevesebb kritikák azért érik a reform folyamatot, mert Erdoğan köztársasági elnök szándéka¹⁷⁰ nem kizárólag arra irányul, hogy a hallgatók minél jobb teljesítményt érjenek el, hanem arra is, hogy növelje a vallásosságot a felnövekvő generációkban.¹⁷¹ A török államnak a szekularizációhoz való merev ragaszkodástól való

---

¹⁶¹ Syria: Extremists Restricting Women's Rights Harsh Rules on Dress, Work, School. 13 January 2014 <https://www.hrw.org/news/2014/01/13/syria-extremists-restricting-womens-rights> [letöltve: 2020. 12. 03.]

¹⁶² WFP Syria Situation Report #2 (February 2020) https://docs.wfp.org/api/documents/761dda6213ea4c37ba5903a39b858c10/download/?_ga=2.43061734.275934181.1607683309-1635314593.1606993508 [letöltve: 2020. 12. 11.]

¹⁶³ A fogalmat illetően lásd: TÉGLÁSNÉ KOVÁCS Júlia: *Az élelemhez való jog társadalmi igénye és alkotmányjogi dogmatikája*. PhD értekezés (2017), p. 225

¹⁶⁴ WFP (9 March 2017), WFP Provides School Meals To Syrian Children Across Aleppo City <https://www.wfp.org/news/wfp-provides-school-meals-syrian-children-across-aleppo-city> [letöltve: 2020. 12. 03.]

¹⁶⁵ The Syrian schools with edible playgrounds. *Reliefweb* (29 August 2017) <https://reliefweb.int/report/syrian-arab-republic/syrian-schools-edible-playgrounds> [letöltve: 2020. 12. 03.]

¹⁶⁶ Jóllehet az iraki helyzethez viszonyítva viszonylag jó a helyzete.

¹⁶⁷ A helyzetet súlyosbítja, hogy a szíriai polgárháború kitörése óta több millió szír állampolgár menekült át Törökországba, köztük 1,2 millió gyermek, akiknek az iskoláztatása szintén a török államra hárul. Az általános iskoláskorú menekült gyermekek között a beiskolázottság közel 50%-os. Lásd: UNICEF Press release (19 January 2017): Over 40 per cent of Syrian refugee children in Turkey missing out on education, despite massive increase in enrolment rates. <https://www.unicef.org/press-releases/over-40-cent-syrian-refugee-children-turkey-missing-out-education-despite-massive> [letöltve: 2020. 12. 12.]

¹⁶⁸ Burcu KARAKAŞ – Daniel Derya BELLUT, Erdogan's youth, religious but not educated? *Quantara.de* (02.09.2019) <https://en.qantara.de/content/schools-in-turkey-erdogans-youth-religious-but-not-educated> [letöltve: 2020. 06. 23.]

¹⁶⁹ EACEA, *Turkey – Fundamental Principles and National Policies*, 4 november, 2019 https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/fundamental-principles-and-national-policies-103_en [letöltve: 2020. 06. 23.]

¹⁷⁰ Daren BUTLER, A Pious Generation – With more Islamic schooling, Erdogan aims to reshape Turkey. *Reuters*, 25 January 2018. <https://www.reuters.com/investigates/special-report/turkey-erdogan-education/> [letöltve: 2020. 06. 23.]

¹⁷¹ Ennek kapcsán érdemes megjegyezni, hogy Törökország lakossága – amelynek többsége vallásos – a szekularizációra mindig is egyfajta rákényszerített, idegen eszmeként tekintett és tekint a mai napig. A köztársasági elnök törekvéseivel ebből kifolyólag a lakosság nagyobb része többé-kevésbé egyetért. Részletesen lásd: Mustafa AKYOL, *Turkey's Troubled Experiment with Secularism. Lessons from Turkey's Struggle to*

elrugaszkodását jelzi, hogy a 2017-es nemzeti tantervben hangsúlyosabbá tette a szunnita tanok oktatását, miközben csökkentette a modern, szekuláris Törökország megalakulásának történetét és az alapító atya által képviselt értékeket bemutató részeket, valamint száműzte a darwini tanokat. A tantervet e változtatások miatt nem kevés kritika érte.¹⁷²

A török alkotmány 42. cikke értelmében a magán alap- és középfokú iskolákra vonatkozó szabályokat törvény állapítja meg, biztosítva, hogy az állami iskolákkal azonos követelmény vonatkozzon rájuk. A jelenleg hatályos törvény¹⁷³ 2007-ben került elfogadásra. A magániskolák lehetnek általános célúak, kisebbségi iskolák – ideértve a vallási kisebbségeket –, valamint a külföldi diákok számára fenntartott nemzetközi iskolák. Míg előbbi kettő típus jellemzően a török nemzeti tanterv szerinti képzést biztosít, utóbbiak saját tanterv alapján működnek. Egy 2012-es rendelkezés értelmében az állam átvállalhatja a diákok tandíját. Az EACEA információi alapján az állami támogatásnak köszönhetően a magániskolába járó diákok arány a 2018/19-es tanévre elérte a 8,78%-ot.¹⁷⁴ Az alapítványok a külföldről kapott támogatást kötelesek bejelenteni, ez az alapítványi iskolákra is vonatkozik.

A középfokú oktatásban léteznek ún. *imam hatip* iskolák, amelyek az imámképzést, illetve az egyetemi teológiai tanulmányokat hivatottak megalapozni. A hetvenes évektől kezdve az akkori politikai irányvonalnak megfelelően jelentős részüket világi iskolákká alakították át. A számuk azonban 2012 óta drasztikus mértékben növekedett: 537-ről 1605-re, amelynek egyik módja, hogy az állam egyszerűen átalakítja – vagy visszaalakítja – a világi oktatást nyújtó középiskolákat e vallásilag elkötelezett típusra. – A legtöbb esetben a szülők és az ott tanulók megkérdése nélkül.¹⁷⁵

Kiemelendő, hogy más alkotmányokkal ellentétben a török szabályozás alkotmányos szinten rögzíti a hittan és az etika oktatás nemzeti alaptantervben való szerepeltetésének kötelezettségét. A hittan óra keretében vallásilag elkötelezett oktatás folyik: a szunnita irányzat tanai kerülnek bemutatásra. Keresztény hittan órát vagy alternatív, világnézetileg semleges etika oktatást – az alkotmányban rögzített kötelezettség ellenére – nem kínálnak az állami iskolák. Mentességet egyedül a keresztény és zsidó vallású diákok kaphatnak, jóllehet egyes jelentések szerint a felmentési kérelmek elbírálása körülményes és néha önkényes. Az alevi irányzat és más vallások követői még annyi mentességet sem élveznek, mint a keresztények és a zsidó vallásúak: a gyermekeik számára kötelező az iszlám hittanóra látogatása. Jóllehet az EJEB a *Mansur Yalçın és mások k. Törökország ügyben*¹⁷⁶ 2015-ben elmarasztaló ítéletet hozott ez ügyben, a kormány azóta is figyelmen kívül hagyja azt.

Törökországban a fejkendő viselése az XX. század utolsó negyedének kezdetén vált közéleti viták tárgyává, amikor az egyetemeken megjelentek az első fejkendő női hallgatók. E jelenség ironikus módon éppen a szekuláris állam által bevezetett oktatási reform sikerének volt köszönhető: korábban az egyetemekre női hallgatók alacsony számban iratkoztak be, azok is jellemezően városi, a szekularista, értelmiségi családok gyermekei voltak, akik nem viseltek fejkendőt. A reform eredményeként azonban a vidéki, konzervatív és vallásos fiatal nők előtt is megnyílt a továbbtanulás lehetősége. Ők a nagyvárosba költözve is ragaszkodtak a hagyományos viseletükhöz, amely értetlenséget váltott ki az egyetemek vezetése körében.

Balance Democracy and Laiklik. The Century Foundation, 25 April 2019 – Online elérhető: <https://tcf.org/content/report/turkeys-troubled-experiment-secularism/?agreed=1> [letöltve: 2020. 06. 23.]

¹⁷² USDS, Turkey (2018)

¹⁷³ Özel Öğretim Kurumları Kanunu 2007/5580 (8/2/2007)

¹⁷⁴ EACEA, Turkey – Organisation of Private Education, 4 November 2019 https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/t%C3%BCrkiye/organisation-private-education_en [letöltve: 2020. 06. 23.]

¹⁷⁵ KARAKAŞ – BELLUT i.m.

¹⁷⁶ EJEB, *Mansur Yalçın és mások k. Törökország* (21163/11), Ítélet, 2014. szeptember 16.

Az ún. *fejkendő háború* akkor tört ki, amikor az 1980-as katonai puccsot követően betiltották a viseletét előbb az egyetemeken, majd később más nyilvános helyeken. A később törvényhozási többséget szerző konzervatívok 1988-ban feloldották a tilalmat. A törvényt a Török Alkotmánybíróság 1989. március 7-i ítéletével megsemmisítette. Indokolásában kimondta, hogy: „Törökországban a szekularizmus, többek között a demokratikus értékek [érvényesülésének] egyik garanciája. [...] továbbá az egyén külső nyomástól való védelmének [eszköze].¹⁷⁷ A fejkendő viselésének tilalma a *Leyla Şahin* ügyben az EJEB vizsgálódásának próbáját is kiállta.¹⁷⁸

A fejkendő viselésre 1997-ben vezettek be minden korábbinál szigorúbb tiltó szabályokat, majd 2010-től kezdve fokozatosan enyhítettek rajta: először az egyetemi hallgatók számára tették lehetővé a fejkendő viselését, majd 2013-tól a közalkalmazottaknak. Legutoljára a rendőrség és a hadsereg női tagjai számára oldották fel a tilalmat.¹⁷⁹ *Az alkotmánybíróság – a korábbi ítélkezési gyakorlatával szakítva – egy 2018-as határozatában kimondta, hogy az egyetemek által előírt fejkendő tilalom ellentétes az alkotmány által garantált vallásszabadsággal.*¹⁸⁰

Az elérhető információk alapján a török állami iskolák egy részében – jellemzően a vidéki, kisebb településeken található iskolákban – nincs étkeztetés és néhol kantine sem, így az étkezés megszervezése – ideértve a halál étrend biztosítását – a szülőkre hárul.¹⁸¹ Feltéve, hogy van pénzük a gyermekek megfelelő étkeztetésére.¹⁸² A WFP Törökországban jellemzően a nagyszámú menekült gyermek étkeztetésének megszervezésében játszik szerepet.¹⁸³

Összefoglaló

A kutatás során a vizsgált országokban megfigyelhető hasonlóságok közül *egyrészt* az emelendő ki, hogy az alkotmányaik Törökország kivételével tizenöt évnel nem régebbiek: Irak az amerikai megszállást követően fogadta el új alkotmányát, míg Egyiptom és Szíria a 2011-es „arab tavaszt” követően. *A három „friss” alkotmány által garantált jogokban, az iszlám kiemelt szerepének hangsúlyozásában, sőt a hivatalos angol fordításuk szövegezésében is felfedezhetők bizonyos trendek. Másrészt* az iszlám kiemelt szerepe kapcsán megállapítható, hogy a Schanda féle – a tanulmány bevezetőjében említett – felosztás szerint *a vizsgált országokban az állam és az egyház viszonya vagy államegyházi, vagy kapcsolódó modellként kategorizálhatók.* Mindez a hivatalosan a szekularizmus talaján álló Törökországra is igaz,

¹⁷⁷ Aernout NIEUWENHUIS, "European Court of Human Rights: State and Religion, Schools and Scarves. An Analysis of the Margin of Appreciation as Used in the Case of Leyla Sahin v. Turkey." *European Constitutional Law Review*, Vol. 1 (2005) No. 3, pp. 495-510; Lásd továbbá: Edgar ŞAR, The Changing View of the Turkish Constitutional Court in Defining the Laiklik. PS Europe. <http://ps-europe.org/the-changing-view-of-the-turkish-constitutional-court-in-defining-the-laiklik/> [letöltve: 2020. 06. 23.]

¹⁷⁸ EJEB, Leyla Şahin v. Turkey (44774/98), 10 November 2005

¹⁷⁹ BBC (22 February 2017) Turkey reverses female army officers' headscarf ban. <https://www.bbc.com/news/world-europe-39053064> [letöltve: 2020. 06. 23.]

¹⁸⁰ Daily Sabbah (11 December 2018) Turkey's Constitutional Court rules university headscarf ban violated student's right to education. <https://www.dailysabah.com/turkey/2018/12/11/turkeys-constitutional-court-rules-university-headscarf-ban-violated-students-right-to-education> [letöltve: 2020. 06. 23.]

¹⁸¹ <https://www.justlanded.com/english/Turkey/Turkey-Guide/Education/Introduction> [letöltve: 2020.06.23]

¹⁸² Göksel BOZKURT, Report proposes free meals in school to solve child poverty. Daily News (15 December 2011) <https://www.hurriyetdailynews.com/report-proposes-free-meals-in-school-to-solve-child-poverty--9199> [letöltve: 2020. 12. 12.]

¹⁸³ WFP (29 April 2019): E-food card Programme: Assisting refugees in camps in Turkey, March 2019 <https://reliefweb.int/report/turkey/e-food-card-programme-assisting-refugees-camps-turkey-march-2019> [letöltve: 2020. 12. 12.]

amelynek esetében a szekularizáció teljesen másképpen értelmezendő, mint Franciaország esetében. *Harmadrészt:* a szabályozási trendek nem csak alkotmányos, hanem törvényi szinten is megfigyelhetők: példának okáért a vallási élet állami felügyeletében, valamint az elismert egyházaknak nyújtott állami támogatásokban, közüzemi számlák megfizetése alóli mentességekben. Egyiptom, Irak és Szíria szabályozásában közös, hogy a *személyi státuszról szóló törvényeik értelmében* – amelyek Irak és Szíria esetében az 1950-es évekre datálódnak – *eltérő család- és öröklési jogok vonatkoznak a muzulmán és a keresztény – valamint minden más az iszlámtól eltérő – vallású személyre.* Az, hogy e két valláson kívül mely vallások tartoznak az elismert vallások közé és a követőikre milyen szabályok vonatkoznak országonként eltérő. *Negyedrészt:* a hithagyás – pontosabban az iszlám hit elhagyása¹⁸⁴ – Egyiptomban, Irakban és Szíriában vagy tiltott, vagy komoly nehézségekbe ütközik a gyakorlatban. E tekintetben Törökország kivételnek számít a liberális szabályozásával. *Ötödrészt:* *a szekularizmus mind a négy országban veszélyben van:* a vallásosság világszinten megfigyelhető növekedése egyben – a nyugatias értékeket és a vallások közötti békés együttélést megvető – vallási fanatikusok számának növekedését is magával hozta. Szíriában mindez nem elhanyagolható – ha nem meghatározó – szerepet játszott az arab tavasz kitörésében, de Egyiptomban is komoly feszültségforrást jelent a mérsékelt iszlám és a vallási megbékélés iránti elkötelezett kormány – és az azt támogató Al-Azhar–, valamint a hangos kisebbséget alkotó vallási fundamentalisták jövőképe közötti különbség. Törökország esetében maga a kormányzat az, amely az utóbbi években nyíltan távolodni kezdett a laiklik, az ország alapító atyja – Kemal Atatürk – által megalkotott török szekularizmus modelljétől. *Hatodrészt,* *a szekularizmus háttérbe szorulásával objektíven szemlélve is megnőtt a keresztény és a más nem iszlám vallású személyekkel szembeni diszkrimináció,* a közéleti vitákban utat tört magának az uszítás és a verbális erőszak. A vizsgált országok közül Egyiptomban, Irakban és Szíriában a tetteges erőszak is rendszeres annak ellenére, hogy az Egyiptomban példának okáért erős a központi kormányzat és az fel is lép az ilyesfajta incidensek elkövetőivel szemben. *Végül, de nem utolsósorban* mindegyik országban megfigyelhető, hogy a gyermekek iskolai étkeztetése problematikus: mind a mennyiség, mind a minőség terén, azaz sérül az ENSZ Gyermekjogi egyezmény¹⁸⁵ 24. cikk (2) bekezdés „c” pontjában garantált joga.

A fentieket összefoglalva, valamint a tanulmány első részében írottakra utalva *megállapítható, hogy Nyugat-európában és a Közel-keleten is hasonló trendek zajlanak: az iszlám népszerűsége növekszik a fiatal generáció körében.* Nyugat-Európában a vallásosság növekedése elsősorban a bevándorló háttérű fiatalok körében figyelhető meg: *felnőtt egy generáció, amely vallásosabb, mint a szüleik.* A Közel-keleten a XX. század során teret hódító szekularizáció és nyugatos életvitel – amelyet a társadalom egy része mindig is idegennek és oktroyáltnak érzett – visszaszorulni látszik. *A vallásosság növekedésével egyidejűleg – jóllehet nem csak egyedül annak betudhatóan¹⁸⁶ –, a társadalmi feszültség mértéke is növekszik, amely új kihívások elé állítja mind a nyugat-európai, mind a közel-keleti társadalmakat.*

---

¹⁸⁴ A térség államainak a hithagyásra vonatkozó szabályait térképen szemléltetve lásd: Angelina E. THEODOUROU, Which countries still outlaw apostasy and blasphemy? *Fact Tank. News in the Numbers.* 29 July 2016. <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2016/07/29/which-countries-still-outlaw-apostasy-and-blasphemy/> [letöltve: 2020. 12. 04.]

¹⁸⁵ A Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt egyezmény (Magyarországon kihirdette a 1991. évi LXIV. törvény)

¹⁸⁶ Annak elemzése, hogy a fiatal generációt milyen hajtóerők sodorják a vallásosság irányba és, hogy a társadalmi feszültségeket, a növekvő „nyugat ellenességet” milyen más – például gazdasági és politikai – tényezők indukálják, meghaladná a tanulmány terjedelmi korlátait.